O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O`RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI

FILOLOGIYA VA TILLARNI O`QITISH (O`ZBEK TILI) TA'LIM YO`NALISHI

BITIRUVCHI KURS TALABASI

HUSEYNOVA MOHINUR SHAVKAT QIZIning

"ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA XALQ HIKMATLARINING (MAQOL, MATAL, IBORA) QO'LLANISHI"

mavzusidagi

5 120 100 −Filologiya va tillarni o`qitish (o`zbek tili) yo`nalishida bakalavr akadem darajasini olish uchun yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

(2016-2017- o`quv yili)

Ilmiy rahbar: filologiya fanlari nomzodi, dotsent

Rajabova M.B

Buxoro – 2017

«Ma’qullayman» «Tasdiqlayman» ___

Ilmiy rahbar: f.f.nomzodi, O`zbek adabiyoti

dotsent M.B.Rajabova kafedrasi mudiri Sh.N.Ahmedova

« »____________ 2017-y. « »________ 2017-y.

BuxDU filologiya fakulteti bitiruvchisi **Huseynova Mohinur**ning**“Alisher Navoiy g’azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal,ibora) qo’llanilishi** ”mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi ustida olib borishi lozim bo`lgan ishlar yuzasidan

TOPSHIRIQLAR REJASI

Faoliyat nomi	Ishningqisqachamazmuni	Bajarilishvaqti	Bajarilganishlarhaqidailmiyrahbarxulosasi (imzo)	Talaba (imzo)
Nazariy faoliyat	1. Mavzubo`yichazaruriyilmiy, ilmiy-metodikmateriallarnito`plash, o`rganish	Sentabr		
	2. Ilmiy adabiyotlarini mavzu nuqtayi nazaridan o`rganish	Oktabr		
	3. Mavzubo`yichailmiymanbalarnitaqqoslash. Adabiyotlarustidaishlash.To`planganmateriallarnisistemalashtirish	Noyabr		
BMI ustida ishlash	1. BMIrejasinituzish. Tadqiqotningkirishqisminitayyorlash	Dekabr		
	2. Ibobparagraflariustidaishlash (yig`ilgannazariyma’lumotlarniishgakiritish)	Yanvar		
	3. IIbobparagraflariustidaishlash (nazariyma’lumotlarasosidaishningamaliyqisminishakllantirish)	Fevral		
	4. Ishniyakunlash, tahriretishvaoqqako`chirish	Mart		
	5. Xulosa (tahlillarnatijasidaumumlashmalarvaxulosalarniyoritish)	Aprel		
	6. Adabiyotlarro`yxatinitartibgasolish			
BMIni rasmiy-lashtirish	Dastlabkihimoyajarayonidaqatnashish	May		
BMInihimoyaqilish		Iyun		

BitiruvchikurstalabasiMohinur Huseynova

Ilmiyrahbar M.B Rajabova

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O`RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI

FILOLOGIYA VA TILLARNI O`QITISH (O`ZBEK TILI) TA’LIM YO`NALISHI

«Himoyaga ruxsat etilsin»

Fakultet dekani _______ A.A.Haydarov

«_____»___________2017-y.

BITIRUVCHI KURS TALABASI

HUSEYNOVA MOHINUR SHAVKATQIZIning

“ALISHER NAVOIY G‘AZALLARIDA XALQ HIKMATLARINING (MAQOL, MATAL, IBORA) QO‘LLANISHI”

mavzusidagi

5 120 100 −Filologiya va tillarni o`qitish (o`zbek tili) yo`nalishida bakalavr akadem darajasini olish uchun yozgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

(2016-2017- o`quv yili)

Ilmiy rahbar: filologiya fanlari nomzodi, dotsent

M.B.Rajabova

Rasmiy hakam: filologiya fanlari nomzodi, dotsent

H.P.Eshonqulov

Buxoro – 2017

Buxorodavlatuniversitetifilologiyafakulteti

o`zbektilivaadabiyotikafedrasining 1-yig`ilishi bayonnomasidan

KO`CHIRMA

27-avgust, 2015-y.Qatnashdi: kafedraningbarchaa’zolari

K U N T A R T I B I

Bitiruv malakaviy ishlari mavzularining muhokamasi, tasdig`i hamda ilmiy rahbarlarni tayinlash.

Kafedra qaror qiladi:

4-kurs talabasi Huseynova Mohinurning bitiruv malakaviy ishi **“Alisher Navoiy g’azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal,ibora) qo’llanilishi ”**mavzusishaklida tasdiqlansin.

Bitiruvchi kurs talabasi Huseynova Mohinurningmalakaviy bitiruv ishigaf.f.nomzodi, dotsent Ma’rifat Rajabova ilmiy rahbar etib tayinlansin.

Yig`ilish raisi	**Sh.N.Ahmedova**
Yig`ilish kotibasi	**G.Y.Samandarova**

Buxoro davlat universiteti filologiya fakulteti

o`zbekadabiyotikafedrasining6-yig`ilishi bayonnomasidan

KO`CHIRMA

25-may, 2016-y.Qatnashdi: kafedraningbarchaa’zolari

K U N T A R T I B I

4-kurstalabasi Huseynova Mohinurning "Alisher Navoiy g'azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal, ibora) qo'llanilishi "mavzusidagibitiruvmalakaviyishiningmuhokamasi

Kafedraqarorqiladi:

4-kurstalabasiHuseynova Mohinurning**"Alisher Navoiy g'azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal,ibora) qo'llanilishi** "mavzusidagibitiruvmalakaviyishi «sinovhimoyasidano`tdi» deb hisoblansinvarasmiyhimoyagatavsiyaetilsin.

Mazkurbitiruvmalakaviyishigataqrizchietibfilologiya fanlari nomzodi,dotsentZilola Amonovatayinlansin.

Yig`ilishraisiSh.N.Ahmedova

Yig`ilishkotibasiG.Y.Samandarova

Filologiyafakulteti 5120100-Filologiya vatillarnio`qitish(o`zbektili) ta’limyo`nalishibitiruvchisiHuseynova Mohinurning “Alisher Navoiy g’azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal,ibora) qo’llanilishi ”mavzusidagibitiruvmalakaviyishi

ANNOTATSIYASI

Mazkurbitiruvmalakaviyishtarkibiquyidagilardaniborat:

–BMI mavzusiningasoslanishivauningdolzarbligi;

– tadqiqotobyektivapredmetiningbelgilanishi;

–tadqiqotmaqsadivavazifalari;

– BMIningo`rganilganlikdarajasivayangiligi;

– ishningnazariyasosi (mavzubo`yichaqisqachaadabiyotlartahlili);

–tadqiqotnatijalariningnazariyvaamaliyahamiyati;

– ishtuzilishivatarkibi;

–bajarilganishningasosiynatijalari;

– xulosavatakliflarningqisqachaumumlashmaifodasi;

–foydalanilganadabiyotlarro`yxati.

Ilmiyrahbar Rajabova M.B.

TalabaHuseynova M

Бухоро давлат университети Филология факультети ўзбек филологияси таълим йўналиши битирувчиси Ҳуйсенова Моҳинурнинг «Алишер Навоий ғазалларида халқ ҳикматлари (мақол, матал, ибора) нингқўлланиши» деб номланган малакавий битирув ишига илмий раҳбар

ХУЛОСАСИ

Мазкур малакавий битирув иши навоийшуносликнинг ҳамиша долзарб муаммоларидан бирига бағишланган. Улуғ шоир Алишер Навоий ижодининг бадиий жозибаларини ўрганиш, поэтик хусусиятларини таҳлил ва тадқиқ этиш ҳам мароқли, ҳам машаққатли ишдир.

Халқ ҳаётини энг чуқур қатламларигача, икир-чикирларигача яхши билган, халқ оғзаки ижодидан тўла хабардор Алишер Навоий ўз асарларида халқ мақол-маталлари, образли ибораларидан кенг фойдаланади, кундалик турмушдан олинган ҳаётий ташбеҳларни кўп қўллайди.

Ҳусенова Моҳинур ўзининг «Алишер Навоий ғазалларида халқ ҳикматлари (мақол, матал, ибора) нинг қўлланиши» деб номланган малакавий битирув ишида улуғ шоирнинг лирик меросини тадқиқ манбаи сифатида танлайди ва бу лирик меросни шоир ижодининг асосий манбаларидан бири бўлган халқ оғзаки ижоди билан қиёсий ўрганишга ҳаркат қилади.

Ҳусенова Моҳинур ҳар бир бобни ёзишда илмий адабиётлар ва олимларнинг бу борадаги фикр-мулоҳазаларини чуқур ўрганиб, қиёсий далиллар асосида ўз хулосасини баён этади. Айниқса, баъзи шеърий парчаларни ўзига хос таҳлилу талқин этиб, дадил фикрларини айта олган.

Малакавий битирув иши “Кириш”, “Хулоса”, икки боб ва “Фойдаланилган адабиётлар рўйхати”дан иборат. Талаба шу тузилишга мос мавзулар топган, тегишли адабиётларни назардан ўтказган, уларни ўз савияси доираси таҳлил қилиб, тегишли хулосаларга келган.

Ишда баъзи жузъий камчиликлар ҳам кўзга ташланади. Улар айтилгач, талаба ишни ёзиш давомида уларни бартараф этишга ҳаракат қилди.

Хуллас, Ҳусенова Моҳинурнинг «Алишер Навоий ғазалларида халқ ҳикматлари (мақол, матал, ибора) нингқўлланиши» мавзусида ёзган малакавий битирув иши шундай ишлар олдига қўйиладиган талабларга мос келади ва уни тугалланган тадқиқот сифатида бемалол оммавий ҳимояга тавсия этиш мумкин.

Илмий раҳбар: **ф.ф.н., доцент М. Б. Ражабова**

Ўзбек тили ва адабиёти кафедрвси дотсенти ,ф.ф.н

-май , 2017 йил

BuxDUfilologiyafakulteti 5120100 – Filologiyavatillarnio`qitish (o`zbek tili) ta'limyo`nalishibitiruvchisiHuseynova Mohinurning "Alisher Navoiy g'azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal,ibora) qo'llanilishi "mavzusidagibitiruvmalakaviyishigarasmiyhakam

TAQRIZI

RasmiyhakamH.P.Eshonqulov

o`zbektilivaadabiyotikafedrasidotsenti, f.f.n.

-may, 2016-yil.

Fakultetilmiykengashning 2016- yil 26- may

bayonnomasibilantasdiqlangan

BuxDUfilologiyafakulteti 5120100 – Filologiyavatillarnio`qitish (o`zbek tili) ta’limyo`nalishibitiruvchisi**Huseynova Mohinurning“Alisher Navoiy g’azallarida xalq hikmatlarining(maqol, matal,ibora) qo’llanilishi ”**mavzusidagibitiruvmalakaviyishiga DAK

XULOSASI

№	Belgilanganme’yorlar			
1	BMIninghajmvatalabbo`yicharas miylashtirilganligi (me’yor: 45 betdankambo`lmasligikerak)	talabgajavobberadi –10 ball	talabgaqismanj avobberadi–7 ball	talabdanchetga chiqishholatlar i mavjud–4 ball
2	Mavzuningdavlatvauniversitet grant dasturlariasosidayokidolzarbmua mmolarbo`yichatanlanganligi	davlatdasturigakirg an–8 ball	grant loyihasibo`yic ha – 7 ball	BuxDUdasturi bo`yicha–6 ball yokidolzarbm uammolarbo`y icha–5 ball
3	Mavzudolzarbligininga soslanganli gi	yetarlidarajadaasos langan–5b.	yetarliasoslan-magan–3b.	noaniq -2 ball
4	Maqsadvavazifalarninganiqifodal anganligi	aniq - 7 ball	to`liqaniqemas – 5 ball	aniqemas – 3 ball
5	BMIdailmiytekshirishmetodla-ridanfoydalanganlikdarajasi	to`la– 7 ball	qisman – 5 ball	yetarli emas-3 ball
6	Olingannatijalarningyangiligivais honchlilikdarajasi	natijayangi – 8 ball	ilgariolingan – 6 ball	to`laishonchlie mas–3 ball
7	BMIningxulosaqismidatavsiyalarb erilganligi:, ijtimoiysohadaqo`llashga (ta’lim, atrof-muhitnihimoyaqilish, ma’naviy-ma’rifiy…)	bevositaishlabchiqi shgatavsiyasibor -6 ball	tavsiya qilingan-5 ball	tavsiyayo`q– 3 ball
8	Bitiruvchiningmavzubo`yichaolin gannatijalarinitanqidiybaholangan ligidarajasi	aniq-8 ball	to`laaniqemas – 6 ball	tanqidiybahola nmagan- 4 ball

9	Ishningilmiyxarakteri	ilmiytadqiqotlarasosida - 8 ball	aralashshaklidan - 5 ball	referaktivxarakterdan - 3 ball
10	Adabiyotlardanfoydalanganlikdarajasi	ilmiy-amaliyjurnallar, monografiya, yetakchiolimlarasarlaridanto`lafoydalanilgan - 8 ball	ilmiyadabiyotlarkamfoydalanilgan – 6 ball	faqatdarslik, ma’ruzamatnlari, o`quvqo`llanmavama’lumotnoma-lardanginafoydalanilgan - 4 ball
11	Bitiruvchitaqdimotigabaho	a’lo – 10 ball	yaxshi – 7 ball	qoniqarli – 6 ball
12	Berilgansavollargajavobi	to`liq – 8 ball	o`rta – 6 ball	qoniqarli- 4 ball
13	BMInitashqitaqrizchitomonidanbaholanishi	a’lo – 7 ball	yaxshi – 6 ball	qoniqarli – 5 ball
14	BMIgaqo`yilganyakuniy ball:		Bahosi:	

Eslatma: Harbir ball bo`yichaaniqlanganballningtagigachizibbelgilanadi.

DAK raisi: ………………………..

A’zolari: 1.Haydarov A.A. (raismuovini)

2.AhmedovaSh.N. (a’zo)

3.To`xsanov Q.R. (a’zo)

4.Bekova N.J. (a’zo)

-iyun, 2016-y.

ALISHER NAVOIY G‘AZALLARIDA XALQ HIKMATLARINING (MAQOL, MATAL, IBORA)

QO‘LLANISHI

Reja:

KIRISH

I BOB:

FOLKLOR - YOZMAADABIYOTNINGASOSIYMANBASI

1.1. Xalqhikmatlarininguslubiyimkoniyatlari.

1.2.Mumtozadabiyotnamoyandalariningxalqog‘zakiijodinamunalaridanfoydalanishdagimahorati

II BOB:

NAVOIY SHE’RIYATI – HIKMAT XAZINASI

2.1. AlisherNavoiyg‘azallaridaxalqmaqollariniqo‘llanishi.

2.2. Shoirg‘azallaribadiiyatidaxalqiboralaringo‘rni.

2.3. AlisherNavoiy qalamigamansubhikmatlar

XULOSA

FOYDALANILGANADABIYOTLARRO‘YXATI

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Til – harbirxalqningengmuhimmilliyma’naviyboyligi. Xalqlar, avvalo, tiligaqarabmillatlargaajratiladi. O‘zbekistonRespublikasibirinchi PrezidentiIslomKarimovo‘zining “Yuksakma’naviyat – engilmaskuch” asaridaalohidata’kidlaganidek:“Ma’lumki, o‘zlikni anglash, milliyongvatafakkurningifodasi, avlodlaro‘rtasidagiruhiy-ma’naviybog‘liqliktilorqalinamoyonbo‘ladi. Jamikiezgufazilatlarinsonqalbiga, avvalo, onaallasi, onatiliningbetakrorjozibasibilansingadi. Onatili – bumillatningruhidir”[1.83][1].

Onatilimilliymadaniyatningoynasi, unisaqlovchixazinahamdir. Harbirxalqyashayotganjoyiningtabiati, xalqningiqtisodiytuzumi, og‘zakiijodiyoti, badiiyadabiyoti, san’ati, fani, urf-odatinio‘zidaaksettirib, to‘plab, avloddan-avlodgayetkazibberishtilningmilliy-madaniymundarijasidir. Bumundarijatilningharakatdagibirliklaridajudahamaniqnamoyonbo‘ladi.

Xalqtafakkuridurdonasihisoblanmishmaqollarnafaqatxalqhayoti, qarashiniifodalashibilanqadrli, balkikundalikturmushimizdanutqimizniboyituvchivositalardanbirihamdir.

Badiiyadabiyotkishilarongigaqudratlita’sirko‘rsataoladigan san’at turlaridan biridir.Uinsonhistuyg‘ularinivaonginitarbiyalashdaulkanahamiyatgaega. Xalqhikmatlarixalqningasrlarmobaynidatilvositasidayaratgantimsoliy (obrazli) ifodavatasvirvositalari. Shuninguchunbadiiyadabiyotnixalqhikmatlarisiztasavvuretibbo‘lmaydi.

Harqandayilg‘oryozuvchiningijodinixalqhayotibilanuzviyaloqasiz, xalqog‘zakibadiiyijodisiztasavvuretibbo‘lmaydi. Chunki, adabiyotningshakllanishivarivojlanishidaboshqayetakchimezonlarqatoridaxalqog‘zakii jodihamalohidao‘ringaega.

---

[1]Bundan keyingi iqtiboslar shu tarzda beriladi. Qavs ichidagi birinchi raqam adabiyotning “Adabiyotlar ro‘yxati”dagi tartibini, ikkinchi raqam sahifasini bildiradi.

Maqollarni “hayotqomusi”, xalqog‘zakiensiklopediyasi, o‘zigaxosbirbadiiy-tarixiysolnomadeyishmumkin. Ularinsonlaraqlinio‘tkirlashtiradi, nutqiniravshanvata’sirchanqiladi, hayotdato‘g‘riyo‘lnitanlaybilishga, hayotiyjumboqlarvamuammolarnito‘g‘riyechishgao‘rgatadi, turmushningjamikikatta-kichikmasalalarixususidaqimmatlimaslahatlarberadi. Shuningdek, maqollaro‘zijodkoribo‘lmishxalqningdunyoqarashini, madaniy, maishiyhayotini, tafakkurxazinasinijamlovchiengkichikog‘zakiijodnamunalarisifatidajudaqadimiydir.

Bitiruvmalakaviyishningdolzarbligishundaki, ulug‘o‘zbekshoriAlisherNavoiyijodidaxalqhikmatlaridanfoydalanishdagimahoratishoir lirikasimisolidatahlilqilinadi. Boisi, badiiyadabiyotbus-butunisichabadiiyifoda, tasvirvabayongasuyanadi. ShuninguchunAlisherNavoiyijodidamaqol, ibora, hikmatliso‘zlarningqo‘llanishivaularniqo‘llashdashoirmahoratigabahoberishishningdol zarbliginibelgilaydi.

Ishningo‘rganilishdarajasi. AlisherNavoiyilhomlanganmanbalardanbirixalqog‘zakiijodidir. Shoirningxalqog‘zakiijodidanfoydalanishivao‘zigaxoslikmasallariN. Mallayeva, X.Zarif, V.Abdullayevvaboshqaolimlarningishlaridao‘rganilgan. A.Sa’diy, V.AbdullayevkabiadabiyotshunoslarningAlisherNavoiyasarlaridaturg‘unbirikmalar, xalqiboralariningqo‘llanilishigaoidfikrlarihozirhamo‘zqimmatinisaqlabkelmoqda. Ayniqsa, tilshunosErgashUmarov “Frazeologicheskiyslovar “Xazoyinul-maoniy” AlisheraNavoi” nomlitadqiqotidaAlisherNavoiyningbirgina “Xazoyinul-maoniy” asariasosidafrazeologizmlarlug‘atinituzgan. Yuqorida nomlari keltirilgan ishlarda ko‘proq tilshunoslik nuqtai nazaridan shoir ijodi tahlil qilinganligini ko‘rishimiz mumkin. Shu tadqiqotlar asosda shoir lirikasida xalq hikmatlarining qo‘llanishini lingvopoetik tahlil qilishnavoiyshunosligimizning muhim masalalaridan biridir.

BMIningmaqsadvavazifalari. Badiiyadabiyotkishilarongigaqudratlita’sirko‘rsataoladigansan’atturlaridanbiridir. Uinsonhis tuyg‘ularini va ongini tarbiyalashda ulkan ahamiyatga ega.

Adabiyotshunoslikda xalq og‘zaki ijodiyotining o‘ziga xos xususiyatlarini, tur va janrlarini, ijodkor va ijrochilari merosini hamda faoliyatini o‘rganadigan bo‘lim

folklorshunoslik ekani hammamizga ma’lum. Badiiy adabiyotni kitobxonlar va badiiy asar muallifi o‘rtasidagi munosabatini kuchaytirishdagi asosiy omil badiiy asar matnining ekspressivligi bo‘lib, unda badiiy asar muallifining folklor janrlaridan oqilona foydalana olishidir. Folklorshunoslikning ob’yektlaridan bo‘lmish maqollar ham badiiy asar matnini boyitishda, ta’sirchanligini oshirishda va ma’nosini kuchaytirishda o‘ziga xos o‘ringa ega.

Adabiy janrlarda hayotni aks ettirishning asosiy vositalaridan biri sifatida til ham ishtirok etadi. Til vositasida deyarli hamma narsani qamrab olish mumkin bo‘lganligi sababli badiiy adabiyotning tasvir doirasi ham beqiyos imkoniyatlarni amalga oshiradi. Badiiy adabiyotni tasvir doirasini kengaytirishda badiiy asar mualliflari o‘zlarining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda xalq og‘zaki ijodiyoti namunalaridan: paremiologik birliklardan, frazeologik birliklardan va hakozolardan keng foydalanadilar.

Albatta, xalqhikmatlarini, asosan, xalqyaratadi. Yozmaadabiyotnamunalaridashoirvayozuvchihamxuddixalqhikmatlarigao‘xshabketadiganyangi-yangi, teshategmaganifodalarishlatadi. Ularshuijodkorningtopilmasi. Ammoko‘pishlatilaversa, anashuyozmaadabiyotmahsulibo‘lganifodalarhamxuddixalqhikmatlarigakabixalqo‘rtasidaommalashadi.

Shuniinobatgaolib, bizishimizniyozishjarayonidaAlisherNavoiylirikmerosidaxalqhikmatlari – maqol, matal, iboralarningqo‘llanishivaularningasarbadiiyyatinita’minlashdagio‘rnivashoirmahoratigabahoberishgaharakatqildik. Bundantashqari, shoirg‘azallaritarkibidagifolklorizmlarnitahlilqilishorqaliulardaifodalanganvailgarisurilgang‘oyalarniilmiydalillashnimaqsadqilibbelgiladik. Bumaqsadniamalgaoshirishuchunquyidagivazifalarbelgilabolindi:

- Xalqhikmatlari - maqol, iboralarninguslubiyimkoniyatlario‘rganish;
- Mumtozadabiyotnamoyandalariningxalqog‘zakiijodinamunalaridanfoydalanishdagimahoratini tahilil qilish;

- Alisher Navoiyshe’riyatidaxalqmaqollariningqo‘llashdagio‘zigaxoslikmasalasiga oydinlik kiritish;
- AlisherNavoiyshe’riyatigafolklorningta’siri;
- Shoirg‘azallaridaxalqiboralariningo‘rni;
- AlisherNavoiyshe’riyatida hikmat darajasi ko‘tarilgan baytlarni tahlil qilish.

Tadqiqotishiningmanbalari. MalakaviybitiruvishiningasosiymanbasiniAlisherNavoiyningo‘zasarlari, asosan, “Xazoyin ul-maoniy”devonitashkiletadi. Shuningdek, AlisherNavoiyijodi, uningma’naviymerositadqiqigabag‘ishlanganilmiy – metodikmaqolavakitoblargatayanibishko‘riladi.

Tadqiqotningmetodologikasosivailmiymetodi. Malakaviybitiruvishiningnazariy metodologikasosini “Kadrlartayyorlashmilliydasturi”, “Ta’limto‘g‘risidagiqonun”ivamilliymafkuravamilliyg‘oyamizdagiasosiyqarashlartashkiletadi. Ishningilmiy – nazariyyo‘nalishinibelgilashdaA. Hayitmetov, N. Mallayeva, I.Sulton, R. Vohidov, N. Komilovkabiqatoradabiyotshunoslarningasarlarimetodologikasosbo‘libxizmatqiladi. Ishdaasosanqiyosiytahlilvamatntalqinimetodlaridanfoydalanildi.

Tadqiqotningboshvazifalaridanbirio‘rganilayotganmavzugayangichailmiymetodologiknuqtainazardanyondashish, shoirg‘azallarinitahlilqilish, shoirijodigaistiqlolmafkurasitamoyillariyuzasidanodilonabahoberishdaniborat.

Tadqiqotningilmiyvaamaliyahamiyati. IshdaAlisherNavoiyijodivauningxalqog‘zakiijodimanbalaridanfoydalanishmasalasiningtekshirilishimuhimahamiyatkasbetadi. HazratAlisherNavoiyo‘ziningilg‘org‘oyalari, qahramonlariningichkidunyosiniyoritishdaxalqningmaqol, matal, iboralaridanmahoratbilanfoydalanadi. Aynimasalalarnio‘rganishesayoshavloddanafisdidvago‘zallikkaintilish, xalqdurdonalariniasrab-avaylashfazilatlarinitarbiyalashimkoniniberadi. Shuningdek, ushbutadqiqotnatijalaridanadabiyotdarslarida, ma’naviy-ma’rifiytarg‘ibotishlaridafoydalanish mumkin.

Tadqiqotningtuzilishi. Malakaviybitiruvishi “Kirish”, ikkibob (5 fasl), “Xulosa” va “Foydalanilganadabiyotlarro‘yxati”daniborat.

I BOB:

FOLKLOR - YOZMAADABIYOTNINGASOSIYMANBASI

1.1.Xalqhikmatlarininguslubiyimkoniyatlari

Xalqog‘zakiijodiasrlaroshaavloddanavlodga, tillardantillargao‘tib, kamoltopibkelmoqda.Maqolvamatallarda, naqlvabarqaroriboralardaxalqninghayotiymuammolari – mehnat-mashaqqati, g‘am-anduhi, rasmrusumlari – hamma-hammasiko‘zgudagidekaksetibturadi. Buko‘hnaxalqog‘zakiijodiqachonvaqandayvaziyatda, kimtomonidanyaratilganinianiqaytishqiyin. Harholda, busoddavamurakkab, turg‘unvabarqaroriboralarning, ixcham, lo‘ndavachuqurmazmunlinaqllarningyaratilishidaoddiyijodkorxalqbilanbirgaolim-uulamolarning, fozil-ufuzalolarning, hassosshoirlarninghissalarihamkattabo‘lganishubhasizdir.

Harbirxalqasrlardavomidajudakattahayotiytajribato‘playdi, shutajribaniturlivositalarbilankelajakavlodlargamerosqilibqoldiradi. Maqolvahikmatliso‘zlaranashundayma’naviymerosimizhisoblanadi. Dunyodahikmatdurdonalariyaratmagan, ularniasrlaroshako‘zqorachig‘idayasrab, avaylab, sayqalberibdilida, tilidasaqlabkelmayotganbirorbirxalqyo‘q.

Hikmatliso‘zlar, maqollar – hechbirpodshoe’lonqilmaganfarmon, hechbirprezidentmuhrlamaganqonun, hechbirdavlattomonidanbitilmagankonstitutsiyadir [55.3].

O‘zbektilidahikmatliiboralarniumumanmaqoldebatashadi [31.5], ammobutushunchaniifodalashuchuno‘ndanortiqatamaqo‘llanadi: maqol, matal, masal, naql, hikmat, tanbeh, zarbulmasal, hikmatlimaqol, xalqiborasi, xalqso‘zi, donishmandlarso‘zi, donolarso‘zi, yaxshilarso‘zi, burungilarso‘zi, ulusningso‘zi, avomunnosmasali, hikmatliso‘zvahokazo [51.6].

Mumtozadabiyotda*maqol*atamasiso‘z, nutq, gaptushunchalarinianglatganvamaqoltushunchasiniifodalashuchunesa*masal*istilohiqo‘llangan [52.234]. Masalan, mumtozshe’riyatdamaqolqo‘llanayotganmatndagi*masaldurkim, masalkim, masalbudur*kabibirikmalarmaqolma’nosinianglatibkeladi. Gulxaniyo‘ziningmashhur “Zarbulmasal” asarida*masal*atamasinimaqolma’nosidaqo‘llaganki, tarixiyjihatdanmasalistilohinimaqolatamasiningekvivalentisifatidaanglashmumkin.

Maqoldebxalqningijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiytajribasi,umumlashganbadiiy, obrazlimulohazalardaniborathikmatliso‘zlargaaytiladi. Maqolo‘zbektilidamaqol, tojiklardazarbulmasal, ruslardaposlovitsa, arablarda (jonliso‘zlashuvda) naql, turklarda“ataso‘zi”atamasibilanyuritiladi. Maqolatamasiarabcha [قولْ] – qavlun – gapirmoq, aytmoqso‘zidanolingan.

Maqollardaso‘zqimmatialohidayorqinifodalanadi. Chunkimaqollardagiso‘zlarniboshqasibilanalmashtirish, bironso‘zqo‘shishmumkinemas. Ularmilliytiltarkibidaqoliplashganholdanamoyonbo‘ladi. Bujanrdunyodagihammaxalqlarog‘zakiijodidaborbo‘lib, hajm, shakl, yaratilishimaqsadigako‘ramushtarakhisoblanadi. Hattonomlanishidahamyaqinlikaniqseziladi. Jumladan, arablarda “qavlun” – gap, so‘zma’nosiniifodalasa, tojiklarning “zarbulmasal” atamalaridamisolkeltirish, ruslar “poslovitsa”sidaso‘zlarbilanfikrniifodalash, turklardagi “otaso‘zi”daesaajdodlarfikrinieslashma’nosiyetakchi. MahmudKoshg‘ariyning “Devonulug‘otitturk” asaridaham “sav” atamasiotalarso‘zinieslashtarzidakeltirilgan.

Xullas, maqolatamasiumumiymazmunjihatdan “so‘z” tushunchasibilanbog‘lanadi. Dunyodagihammaxalqlarog‘zakiijodidamaqollarchalikshaklanvamazmunano‘zaroyaqinjanrdeyarliyo‘q.

Folklorshunos olimlar maqollar va matallarni oʻrganuvchi sohani paremiologiya deb atashadi. Paremiya – yunoncha chuqur maʼnoli gap, hikmatli soʻz, ibora, maqol, matal maʼnosini beradi.

Bubirliklarningharbirioʻzigaxosliklargaega. Filologiyailmidabulargataʼriflarberilgan, ularningoʻxshashvafarqlitaraflarioʻrganilgan.

TilshunosShavkatRahmatullayeviborahaqidaquyidagilarniyozadi:“Ibora yirik til birligi boʻlib, kamida ikkita mustaqil soʻzdan (leksemadan) tarkib topadi. Shunga koʻra, “iboraning ifoda plani” deb soʻzlar (leksemalar), shular tarkibidagi til birliklari koʻzda tutiladi. Tarkibli morfemaning, leksemaning maʼnosi odatda uni tashkil qiluvchi til birliklariga xos maʼnolarning yigʻindisi sifatida gavdalanadi, qismlar maʼnosi asosida butunning maʼnosi tushuniladi. Ibora ham – tarkibli til birligi, lekin uning maʼnosi tarkibidagi leksemalarga xos maʼnolarning oddiy yigʻindisiga teng boʻlmaydi [55.45].

XIX asrning ulkan rus tili tadqiqotchisi V. Dal matal bilan maqolni oʻzaro qiyoslab, shunday degan: “Matal – xalqning taʼrificha, gʻuncha, maqol esa– meva; bu taʼrif – juda ham toʻgʻri [56.32].

M. A. Ribnikovaningfikricha, maqoltoʻliq, tugalmazmun, hukmanglatuvchigapboʻlsa, matalkoʻchmamaʼnoifodalovchiibora, umaqolningyarmidir[56.32].

Maqollarningjanrxususiyatlariquyidagilardaniborat:

1. Maqollarninghajmiqisqavacheklangan.
2. Maqollar mazmunan serkoʻlam va chuqur maʼnoni ifodalaydi.
3. Xalq maqollari shaklan sheʼriy va nasriy boʻladi. Ammo nasriy maqollar ham sheʼriy misralarni eslatadi. Masalan: Koʻzakundaemas, kunidasinadi.
4. Maqollardahayotiyvoqea-hodisahaqidaqatʼiyhukmifolanadi. Bu hukm musbat yoki manfiy mazmunda aks etadi.
5. Maqolshaxshayotidagixususiyvaziyatnixalq, omma, hayotnuqtainazardanumumlashtiradi.

Maqol – xalqogʻzakiijodimahsuli. Ammomingyillikyozmaadabiyotimiznamunalarinihammaqollarsiztasavvurqilishqiyin.

Mumtozadabiyotimizdamaqollarningo‘rnivamavqeiqandaybo‘lganinianiqlash, tasavvurgakeltirishuchunikkimisolningo‘ziyetarlibo‘lsakerak, debhisoblaymiz.

Birinchisi shuki, mumtoz adabiyotshunosligimizda irsol ul-masal degan maxsus badiiy san’at bor. Bu arabcha atama nutqda maqol ishlatish degan ma’noni beradi. Chunki eski tilimizda maqol masal (yoki zarb ul-masal) deyilgan. Sohibi qalamlar, xususan, shoirlar asarlarida maqollardan foydalanishga intilganlar. Sababi shuki, maqol keltirilganda, fikrning ta’sirchanligi oshadi. Hatto, shunday g‘azallar ham bitilganki, uning har baytida bir maqol ishlatilgan. Bu mahorat belgisi hisoblangan.

Irsoli masal – arabchaso`z bo`lib, **“maqol keltirish”**degan ma’nolarni bildiradi. She’riyatimiz tarixida juda ko`p ishlatiladigan bu san’at haqida mumtoz poetikaga doir manbalarda ma’lumot berilgan. Ulardagi ta’riflarni umumiy qilib bu san’atga shunday ta’rif berish mumkin: **"Irsoli masal gapda yoki she’rda maqol, matal va hikmatli so`zlarni muayyan maqsadda tamsil yo`li bilan ishlatish san’atidir".** "Qutadg`u bilig" va "Hibbatul-haqoyiq" asarlarida bu san’atning mahorat bilan ishlatilganligini ko`rishimiz mumkin.

She’riyatimiz tarixida maqol, matal va hikmatli iboralarning poetik maqsad uchun ishlatilishida asosan uchta muhim xususiyat ko`zga tashlanadi:

1. Keltirilgan maqol yoki matalga "masaldur" yoki "masaldurkim" so`zi yordami bilan aniq ishora qilinadi.
2. Maqol yoki matal hech qanday o`zgarishsiz keltiriladi.
3. Maqol yoki matalning mazmuni singdiriladi.Masalan:

Ayoqingga tushar har lahza gisu,
Masaldurkim: **charog` tubi qorong`u.**

Yoki:

Tutarman ko`zki, ko`rsam orazingni,
Ki derlar,**oqqan oriqqa oqar suv.**

Xalqmaqollariningmazmunko‘lamiinsonhayotiningturlisohalariniqamraydi. Insonhayotidagivoqea-hodisalarningchekiyo‘qekan, maqollarmazmunichegarasinihamo‘lchabbo‘lmaydi.

Maishiyhayotdagikichikbire’tiborgaarzimaydigandekko‘rinuvchilavhadantortibchuqurfalsafiymushohadaifodasigachamaqollarmazmunidao‘zaksinitopgan. Agar “Uygapalosyarashur, xotingalibos” maqolimaishiyhayotgataalluqlibo‘lsa, “Yozdamiyangqaynasa, qishdaqozoningqaynar” maqolidavaqtnibekoro‘tkazmaslik, aqlbilanishko‘rishinsongahayotimkoniniyaratishiqaydetiladi, “Vaqtingketdi – baxtingketdi” maqolidaesafalsafiymazmunifodalanganbo‘lib, insontaqdirida vaqttushunchasiningqanchalarmuhimekanligita’kidlangan.

Maqollarnitasnifqilishningbirturidamazmunyetakchihisoblanadi. Ungako‘raVatan, mehnat, xalq, ilm-hunar, mardlik, mehmon, tadbirkorlik, muhabbatvavafo, yaxshi so‘z – jami 30 gayaqinmavzularqaydetilgan. Ammobumavzularniyanako‘paytirishham, kamaytirishhammumkin. Muhimi, mazmunyetakchibo‘lgantasnifdamasalanihartomonlamaifodalashgaurinishaniqseziladi.

Xalqmaqollariningbadiiyjihatdanmukammalligitaniqliolimlarvashoir, yozuvchilartomonidantanolingan. Bujihatdanmaqollarso‘zsan’atiningoliynamunasisifatidabaholanishgaloyiq. Hajmjihatdankichikligi, mazmunanserma’noligi, mavzujihatdanhayotiyligimaqollarningasrlardavomidaog‘izdanog‘izgao‘tib,yashashinita’minlaganomillardir. San’atasariqimmatinibelgilovchiengtalabchansinovvaqthisoblanadi. Ayniqsa, vaqtsinovitalabigaog‘zakiasarning javobberishio‘tamuhimdir.

1.2. Mumtozadabiyotnamoyandalariningxalqog‘zakiijodinamunalaridanfoydalanishdagimahorati

Yozuvningyuzagakelishinatijasidafolklorbilantarixanbog‘liqadabiyothampaydobo‘ldi. Badiiymatnningayrimijodkor (shoir, yozuvchi, dramaturg) ijodiyfaoliyatibilanolinganijodnamunasisifatidayozuvbilanmustahkamlanishiadabiyotningasosiyxususiyatlaridanbiribo‘lib, uningyuzagakelishiinsoniyatbadiiytafakkuritaraqqiyotidagio‘zigaxosburilishnuqtasidir. Adabiyoto‘ziningtaraqqiyotidavomidafolklordandeyarlibarchaestetiktushunchalarvabadiiyshakllarnio‘zlashtiribolganligigaqaramay,

o‘zigaxosbadiiyqonuniyatlarasosidamustaqilravishdarivojlanabordi. So‘zsan’atiningmustaqilturisifatidafolkloradabiyotbilanbirgalikdayonma-yonravishdayashashdadavometdi. Chunkiadabiyothayotnitasvirlashdavainsonqalbinizabtetishdaulkanbadiiy“topilmalarga” boyligi, badiiytafakkurninihoyatdaolg‘asiljitganligigaqaramay, kishilikjamiyatiningumumiyestetiktalabivaehtiyojiasrlardavomidafaqatadabiyotbilangina emas, balkifolklorbilanhammustahkambog‘liqbo‘libqoldi. So‘zsan’atibuikkiturningmustaqilrivoji, folklorvaadabiyotasarlariyaratilganijtimoiymuhitdagifarqlar, ijodiyjarayonningxilma-xilligiularningo‘zlarigaxosxususiyatlariniyanadakuchaytirdi. Natijadafolklorvaadabiyotso‘zlarigaxosmuayyanestetiktizim, janrlartarkibi, badiiyxususiyatlargaegabo‘lganso‘zsan’atiningmustaqilikkituri - og‘zakihamdayozmaturisifatidashakllandivarivojlandi.

Xalqmaqollaritarixio‘nlabasrlarbilano‘lchanadi. O‘rxun-Enasoybitiglarida**“Oriqvasemizbuqani (birov) tezagidanbilsa, birovoriqvasemizbuqaniajrataolmaydi”**, **“Yupqaqalinbo‘lsa, tor-morqiladigan bahodir emish, ingichka yo‘g‘on bo‘lsa, uzadigan bahodir emish”**kabimaqolnieslatuvchiparchalarnio‘qiymiz.

Haqiqiymaqollarningshakllanishiuzoqdavrniqamraydi, ammobadiiymukammalvahayottajribasiaksetganmaqolningumriboqiybo‘ladi. “Qonniqonbilanyuvibbo‘lmas” maqoliniMahmudKoshg‘ariy “Qanig‘qanbilanjumas” tarzdakeltirgan. Bumaqololimqalamigatushgunigaqadarnechaasrlaryashaganinifaqattaxminqilishmumkin. Ko‘rinibturibdiki, maqollarningbadiiymukammalligiularninghayotiyligini, umrboqiyliginiizohlarekan.

Dono fikrni, o‘tkir haqiqatni, teran mazmunni, so‘z san’atining dur-ujavohirlarini o‘zida mujassam etgan rang-barang maqollar nutqimizning ekspressiv vositalari orasida eng ta’sirchan, eng esda qoluvchi, kishini o‘ylashga, fikr-mulohaza yuritishga beixtiyor majbur qiluvchi kuchga ega: “Men qadimgi donishmandlarning bizga qoldirib ketgan aql durdonalarini ko‘zdan kechiraman; agarda biz ularda bir yaxshi narsaga duch kelsak, uni o‘zlashtirib olamiz va juda katta foyda orttirgan bo‘lamiz”

(Suqrot).

Yevropaningtaniqlisharqshunosolimi HermanVamberi XIX asrningikkinchiyarmidao‘lkamizgaqilgansafaridanqaytgach, quyidagilarniyozganedi: “ ... Sharqqadimdanshe’riyattuyg‘ulario‘lkasibo‘libkelgan ... Shuninguchunhamo‘tovdaistiqomatqiluvchikishilardashe’riyatgabo‘lganishtiyoqParijvaLondondagima’lumotlijamiyata’zolarigaqaragandakuchliroqekanligigahechkimajablanmasakerak ... O‘rtaOsiyodabir-birigamuhabbatqo‘yganyoshoshiq-ma’shuqlarham, ruhoniylarvaoqsuyaklarham – xullas, hamma-hammapoetikijodiyotgabirxildaqiziqadi ... Maqollarniyozmatildaham, jonlitildahamuchratish, yurtkazolariningsaroyidaham, ko‘chmanchilarningo‘tovidahameshitishmumkin ... Sahroo‘g‘lonibundayotalarso‘zinihammavaqtyuzigajiddiytuskiritganholdatinglaydi. Maqolma’nosigazidbo‘lganhechqandayoqilonagap, hechqandayishontiruvchiso‘zuningfikrigata’sirqilaolmaydi, uningtabiatidagitug‘mamutassiblikhechnarsagaajdodlarvaularqoldirganhikmatlarningdonolikbilanaytilganiga, noto‘g‘riaytilmaganigaastoydil, qattiqishonchidanboshqahechbirnarsagabunchalikkuchlitarzdanamoyonbo‘lmaydi”[11. 323][2].

Insoniyatyaratganmaqollartematikjihatdanshuqadarboy, shuqadarkeng, shuqadarrang-barangki, ulardaijtimoiyhayotningengmurakkabmuammolaridantortiboilaviyhayotningengkichikurf-odatlarigacha, oddiyaxloqiynormalardantortibkishilarhayotidagimayda-chuydanuqsonlargacha, falsafiydunyoqarashdantortibengkichikjonivorlarningxususiyatlarigachao‘zin’ikosinitopgan. Qisqasi, tabiatvajamiyathayotiningbiror-birsohasiyo‘qki, umaqollardao‘zaksinitopmaganbo‘lsin.

Xalqimizningmingyillardavomidato‘plaganboyhayotiytajribasison-sanoqsizmaqollardaumumlashtirilganvatipiklashtirilgan. Ulardaota-bobolarimizbosibo‘tganyo‘lni, kechirganturmushlarini, shodliklarivachekkanazob-uqubatlarinihisetibturamiz.

[2]Вамбери Г. Очерки Средней Азии. Москва., 1968. Стр. 323-324

Buhissiykechinmalarningifodasibo‘lganpoetikmatndamaqollarninguslubiyxususiyatlari to‘lanamoyonbo‘ladi.

Yozuvchiningso‘ztanlashsan’ati, obrazlarxarakterinitilvositasidaochishvaindividuallashtirishmahorati, yozuvchiningumumxalqtiligabo‘lganmunosabati, uningxalqjonlitiliboyliklaridanqandayfoydalanishi, uningneologizmlarniqandayqo‘llashi, yangiso‘zyokiiboralaryasashikabimasalalarustidafikryuritilib, yozuvchiningmahorati, uningo‘zigaxosstilihaqidauyokibutarzdahukmchiqariladi[3].

MahmudQoshg‘ariytomonidanyaratilgan “Devonulug‘otitturk” asaridaturlixalqhikmatlari, janglartasvirigabag‘ishlanganto‘rtliklarbilanbirgalikda 400 taturkiymaqolvahikmatlarmavjud.

MahmudKoshg‘ariyning “Devonulug‘otitturk” asarigaasarmuallifiningo‘zidanboshqarealbahoberadigankishiyo‘q. Ujumladan, shundaydeydi: “Menbukitobnialifbotartibidatartibberdim. Ungaturkiyxalqmaqollari, to‘rtliklari, folklorqo‘shiqlarivanasriynamunalardanbezakberdim. Menkitobnio‘quvchigatushunarlibo‘lishiuchunundagitushunilishiqiyinbo‘lganjihatlarigatushuntirishlarberdim. Bungayillabmehnatqildim. Ayniqsa, donishmandlikxususiyatigaegabo‘lganmaqollargaahamiyatqaratdim. Ularxalqningbaxtivabaxtsizligi, yaxshivayomonkunlarinio‘zidaaksettirganbo‘lib, uningqadriyatlaridarajasigako‘tarilgan”[54.18].

Masalan: **Tilku oz iniga ursa uzuz bolur**(Tulki o‘z uyasiga qarab hursa, qo‘tir bo‘ladi), **Ermaguga ashik art bo‘lur(**Yalqovga eshik ostonasi ham tog‘ tepasidek ko‘rinadi), **Erik yerni yag‘lig‘, ermagu bashi qanlig‘ (**Tirishqoqning labi yog‘liq, erinchoqning boshi qonliq), **Ermaguga bulit yuk bolur (**Yalqovga bulut soyasi ham yuk bo‘ladi. **Yemgak ekinda qalmas** (Mehnat bo‘sh ketmaydi), **Erdamsizdan qut chertinur** (Hunari va odob–fazilati bo‘lmagan kishidan baxt va davlat ketadi), **Teva silkinsa, eshakka yuk chiqar** (Tuya silkinsa, undan bir eshakning yuki chiqadi), **Tikmagincha unmas, tilamaganicha bolmas (**Ekilmaguncha hosil unmaydi, tilamagunicha bo‘lmaydi), **Qush qanatin, er atin (**Qush qanoti bilan, er oti bilan),

[3]Дониёров Ҳ., Мирзаев С. Сўз санъати. Т., 1962. 315-б.

Tutushmagincha tuzulmas, tubirmagincha achilmas (Urushmaguncha yarash bo‘lmas, shamol qo‘zg‘almaguncha havo ochilmas), **Arpasiz at ashumas, arqasiz alp cherik siyumas** (Arpasiz ot qir osholmas, yordamchisiz yigit jangda yenga olmaydi) kabi.

Shulardan 250 danortiqhikmatlarmazmunjihatidanham, shakljihatidanhamhozirgio‘zbektilidabugungidekyangrabturibdi: **Yog‘ochni uzun kes, temirni qisqa kes, Ko‘kka tupursa, yuzga tushar, Tuya silkinsa, undan bir eshakning yuki chiqadi.**

Ma’lumki, xalqog‘zakiijodidebatalganbuyukchashmadanbahramandbo‘lmaganijodkortopilmaydi. Badiiyijodningtabiatiasli-azalxalqdanolib, yanaxalqqaberishdaniboratekanligisiremas. YusufXosHojibhamxalqog‘zakiijodinichuqurbilganvao‘zasaridamaqol-matallar, obrazliiboralardanmahoratbilanfoydalangan. U “turkchamasal”, “turklarso‘zi” debularningko‘pinita’kidlabo‘tadi. Cuunonchi :

Mungarmengzatuayditurkchamasal,

Eshitgilmunisan, o‘qubo‘zkaal:

“O‘rungsutbilakirsaezguqiliq,

O‘lumtutmag‘inchaevurmasyo‘riq”.

Mazmuni: “Shungao‘xshashbirturkchamasalaytdi – senunieshitvayaxshilabuqibol: “Poksutbilankirganyaxshife’lo‘lgunchaaynimaydi”.

Yoki :

Yamayaqshiaymishbuturkbuyruqi,

Qo‘rurko‘zyaruqio‘g‘ul-qiz, uqi.

Mazmuni :

Judayaxshiaytibditurkbuyrug‘i:

O‘g‘il-qizko‘rarko‘znidiryorug‘i.

Mutafakkirshoirhikmatlarikattahayotiytajribavaqomusiybilimmahsuliekanligi, hayotiynegizimustahkamligi, kundalikturmushvaatrofdaginarsa-hodisalarbilanbog‘labtushuntirilganligi, shaklango‘zal, mazmunanteran, uslubanravon, badiiyyuksakligi, tiliningsoddaligi, timsol-utashbehlariningtabiiyligi, fikr-xulosalariningsamimiyligi, hassosvata’sirchanligibilanasrlarnibo‘ylabkeldivabugungikundahamo‘zahamiyatini, ta’sirkuchiniyo‘qotganemas. Shoirninguyokibumasalabo‘yichapand-nasihatlarixuddihikmatdayjaranglaydi, xalqmaqollarigao‘xshabketadi – ularningbadiiybarkamolligivama’rifiyahamiyatihamshunda.

Kuzatishlarimizshuniko‘rsatadiki, badiiyadabiyotdaxalqhikmatlaridanfoydalanishningturliko‘rinishlariyuzagakelgan. Jumladan, xalqhikmatlarinibadiiyadabiyotdaaksetishiningbiryo‘nalishiulardaolg‘asurilgang‘oyalarniijodiyo‘zlashtirishnatijasidayuzagakelgansofadabiyhikmatlardir. Masalan, **“Til yugurigi boshga”**nomlixalqmaqoliningYusufXosHojibning “Qutadg‘ubilig” asaridagiaksquyidagicha:

Tilarslonturur, ko‘reshikdayotur

Ayoevlugarsiqboshingniyeyur [48, 86].

YusufXosHojib «Qutadg‘ubilig» dostoninidonolarso‘zidanilhomlanib, ulardanijodiyfoydalanibvujudgakeltirganliginie’tirofetadi. Shungako‘ra, aytishmumkinki, shoirturkiyog‘zakivayozmaadabiyotan’analarinijudayaxshio‘zlashtirgan, ulardanta’sirlanibo‘zdavriuchunnihoyatdamuhimvabugungikundahamma’naviy-ma’rifiyqadr-qimmatgaegabo‘lgan “Qutadg‘ubilig” dostoniniyozdi.

YusufXosHojibning “Qutadg‘ubilig” asaridao‘nlabhikmatliso‘zlarniuchratamiz:

“Esa, ichsaoxirbariochto‘yar,

Ko‘ziochochligino‘lgandaqo‘yar”.

“Kishigachiroydiruyat-andisha,

Uasrarnojo‘yaishdanhamisha”.

Aynanshungao‘xshashfikrAhmadYassaviyshe’ridashundaykeladi: “Alhayoyuminaliymon” – Rasulaytdi”, ya’niHadisdanolinganparcha: “Hayoiymondannishonadur”, - deyiladi. AhmadYugnakiy “Hibatul-haqoyiq” dostonida “**Valekiysangatlas, unutmabo‘zing”**misrasiniyozadi. Bumisra “Boybo‘lsang, chorig‘ingniunutma” hikmatliso‘zigamoskeladi.

AhmadYugnakiyvauning «Hibatul-haqoyiq» dostoniuningma’naviymerosidanbizgachayetibkelganyagonanamunadir. Hajmanixchambudostono‘shadavrturkiyadabiytilininghamnihoyatdaqimmatli, mo‘tabarmanbalaridanbirisanaladi.

Shoirdostondaaniqbirhayotiyhodisa, muayyanshaxssarguzashti, asarqahramonlarisuhbatigamurojaatqilmasa-da, turlitashbeh, tazod, istioralar, maqol, qochirim, hikmatlardanfoydalanishorqalig‘oyaviyniyati, maqsad-muddaosiniyuzagachiqarishgaerishadi.

AhmadYugnakiytilnitiyish – odobningboshi, tilkishigaharqandaybalovaofatlaryog‘ilishigasababligihaqidashundayo‘gitberadi:

Eshitgil, biliklik naku teb ayur:

Adablar boshi til kutazmak turur.

Tiling batka tutg‘il, tishing sinmasun,

Qolichiqsabatkatishingsiyur [17, 143].

O‘zdavriningpeshqadamdonishmandlaridanbiribo‘libyetishganAhmadYugnakiy xalqog‘zakiijodidannafaqattayyormaterialsifatidafoydalandi, balkiularganisabtano‘ziningmunosabatinihambildiribo‘tganliginiquyidagiparchadanbili bolishimizmumkin.

Masalkelditurkchamunarmenzatur
Aniso‘zladimmenmunuyanzatur
(Bungao‘xshatadiganturkchamasalbor,
Bungamoslabshu (masal)niso‘zladim):

Uqushko‘rkiso‘z-ulbutilko‘rkiso‘z

Kishiko‘rkiyuz-ulbuyuzko‘rkiko‘z
(Zakovatko‘rkiso‘zdir, butilningko‘rkiso‘zdir,
Kishiningko‘rkiyuzdir, buyuzningko‘rkiko‘zdir)[17, 143].

Rabg‘uziyning "QissasiRabg‘uziy" asaridaqo‘llanganmaqollarnio‘rganganZ.Shukurovamazkurasardamaqollarningbirqator uslubiyxususiyatlarinianiqlagan. "QissasiRabg‘uziy"daqo‘llanganmaqollarmuallifningijodiyniyatini, maqsadiniochibberish, hikoyatlarso‘ngidaxulosao‘rnida, qahramonlarmuloqotlaritarkibidaqo‘llanib, ularninginsoniysifatlariniochibberishuchunqo‘llangan. Rabg‘uziymaqollarniturliusuldaishlatarekan, ko‘pinchaularni "aymishlar", "ma'lumbo‘ldikim" kabimaxsusiboralarorqaliifodalaydi [29.97].

Asardaqo‘llanganmaqollartuzilishigako‘rashe'riyyokinasriyko‘rinishgaega. Maqollarshe'riyshakldahamqissatarkibigasingdirilgan, zero "xalqdonoliginingifodasibo‘lmishmaqollarningjarangdorligi, ohangdorligishe'riyshakldayanadaortadi"[26.41].

Qamug‘yignalarto‘ntikarkizdurur,

Yanao‘zinko‘rsang, yalang‘ochqolur.

Chirog‘maulasho‘kuyaro‘rtanur,

Azinlargako‘rsangyorug‘luqberur.

Lutfiymumtozshe'riyatimizrivojigakattahisssaqo‘shganijodkordir.Lutfiylirikasiso dda, ravonvamusiqiy, tiliboyvashirali, badiiyusulvavositalarixilma-xilvaoriginal, xalqijodinisamaralita'siribilankamoltopganlirikadir. Uxalqjonlitilidan, uningmaqolvata'birlaridanjudako‘pfoydalanib, o‘zbekadabiytilininggullab-yashnashigamunosibhissaqo‘shdi. Xususan, xalqmaqollarivata'birlariuningshe'rlariningmazmuniniham, badiiyligivatilinihamboyitgankattabirmanbabo‘ldi.

Lutfiyningsoddavaxalqonashe'rlari,ayniqsa,irsolimasalsan'atigaboy:

Ko‘nglumuzvayronuqoshuko‘zdachindurbumasal –

Kim: **“Qolur masjid agar buzulsa, mehrobi aning”** [41.147].

Buyerdashoirko‘nglimizuyivayronbo‘lsaham, ma’shuqaningishqiundamustahkamdeganfikrnitasdiqlashuchun “Masjidbuzilsaham, mehrobiqoladi” maqolidanfoydalangan.

Insonchorasizahvolgatushibqolsa, yerqattiq, osmonyiroqdebo‘ziniyupatadi. Quyidagibaytdashoirmahbubasigaqo‘liyetmasliginimazkurmaqolbilanasoslaydi:

Yergakirsamkoshki, chunyetmasuloygailik,
Mushkulahvoletushubdur: **“Yer qatiqu ko‘k yiroq” (126).**

Manabubaytdaesama’shuqaningoshig‘inisog‘inmasligigauninguzoqdaekanligisababqilibko‘rsatiladivao‘zfikrinidalillashuchun“ko‘zdanyiroq – ko‘ngildanyiroq”maqoligamurojaatqilinadi:

Dilbarsog‘inmag‘onjihatibufiroqermish,

“Ko‘zdin yiroq bo‘lsa, ko‘nguldin yiroq”emish[41.124].

Lutfiynio’nlabxalqmaqollarivata’birlarlaridanfoydalanishiuyashagandavradabiyhayotidajudakattavoqeaedi.

Shoirning**“Ayoqingg‘atusharharlahzagisu”**misralig‘azaliningharbaytidamaqolnimisolqilibkeltirishimumtozshe’riyatimizgakattahodisabo‘ldi.

Ayoqingg‘atusharharlahzagisu,

Masaldurkim: **“Chirog‘ tubi qorong‘u”.**

Tutarmenko‘zkiko‘rsamorazingni,

Kiderlar**“Oqqon oriqqa oqar suv”.**

Yuzingnituttumortuqoyukundin

“Kishining ko‘zidur ore torozu”.

Ko‘zungqonimdiniymonmasajabdur,

Ki**“Qo‘rqar qaydakim qon ko‘rsa hindu”.**

TilarvaslingniLutfiy, qilijobat

Kiayturlar: **“Tilaganni tilogu”.**

Bug‘azaldaajoyibso‘zsohibimavlonoLutfiyo‘ziningma’shuqasigabo‘lganko‘ngili zhoriniso‘zmarvaridlaridantizilganmarjondekifodalayolgan. G‘azalningmazmunigo‘zalvamo‘jazdostonma’nosiniberadi:

Ayoqingg‘atusharharlahzagisu,

Masaldurkim: **“Chirog‘ tubi qorong‘u”.**

Baytdayorningqadditikshamgao‘xshatilmoqda. Shamningyonayotganpilikdanpastkiqismiqorong‘ibo‘ladi. Yorningyuziyonayotganshamgaqiyoslanmoqda. Uningsochishuqadaruzunki, yuziyorug‘, pastkiqismiqorong‘i ko‘rinadi.

Tutarmenko‘zkiko‘rsamorazingni,

Kiderlar**“Oqqon oriqqa oqar suv”.**

Shoiro‘zinibirpaytlarsuvoqqanariqqao‘xshatadi. Uoqqanariqqasuvoqishinikutibumidqilmoqda: ko‘ztutibyorningvisoligayetmoqchi. Ma’shuqaningoshiqhuzurigakelishioshiquchunqaqrabyotganariqdanyanasuvoqishigatenglashtirilmoqda.

Yuzingnituttumortuqoyukundin

“Kishining ko‘zidur ore torozu”.

Xalqdaodamningko‘zinitorozigao‘xshatishhaqidamaqolbor. Meningko‘zimtarozigao‘xshaganiuchunbirpallasidaoyvaquyoshbo‘lsa, ikkinchipalladama’shuqa. Ma’shuqamning yuzini ortiqko‘rganim uchun tarozi pallasining shu tomoni bosib turibdi. Oy va quyosh esa ikkinchi pallaga joylashgan va ma’shuqa go‘zalligiga chidash bermay osmonga uchib ketgan. Ko‘zungqonimdiniymonmasajabdur,

Ki**“Qo‘rqar qaydakim qon ko‘rsa hindu”.**

Mumtozadabiyotdama’shuqaningko‘zivaxoliniqoraligiuchunhindgao‘xshatishan’ananasibor. Buo‘rindashoiryoriningko‘zinihindgao‘xshatmoqda. Hindqondanqo‘rqadi, degantushunchabor. Ammomenajablanamanki, seningko‘zinghindbo‘lsahamko‘zyoshlarimningqondekoqishidanqo‘rqmayapti. Agarqo‘rqqanidaedi, rahmqilardi, menvaslinggayetaredimvako‘zyoshlarimto‘xtaredi.

Tilar vaslingni Lutfiy, qil ijobat

Ki ayturlar: **“Tilaganni tilogu”.**

Mazkur bayt g‘azalda ifodalangan hamma orzu-istaklarning xulosasi hisoblanadi. Unda shoir o‘z ma’shuqasidan oxirgi marta muruvvat, lutf qilishni so‘ramoqda. Men odamlar “Tilagan tilagiga yetadi” deganlaridek, senga vaslingga yetish uchun iltijo qilaman va agar odamlarning gapida haqiqat bo‘lsa, maqsadimga etaman, deb umid bildiraman, demoqchi.

Ma’lum bo‘ladiki, bir jihatdan, maqollar shoir mahoratining namoyon bo‘lishi uchun ajoyib vositaga aylangan. Ikkinchi jihatdan, g‘azal vositasida biz XIV-XV asrlarda xalq orasida mashhur bo‘lgan maqollar matni bilan tanishish imkoniga ega bo‘lmoqdamiz.

ZahiriddinMuhammadBobur XV asrdayashabijodetganklassiklarorasidao‘zigaxoso‘rintutganzabardastshoirdir. Uso‘znisehrdebbilgannozikta’bijodkorbo‘lgan. Boburbutunfaoliyatidavomidaso‘zdao‘znitopishvao‘quvchigahamshungaimkonochishuchunzahmattortgan. Buhaqdauningo‘zishundaydeydi:

Harvaqtkiko‘rgasenmeningso‘zumni,

So‘zumnio‘qubanglag‘ayseno‘zumni.

Shoirqisqaso‘zniafzalbiladivasehrli, debtanoladi. Uzunso‘zdasustlik, sayozlikko‘radiva: Agarchiko‘pso‘zungbormuxtasarqil, So‘znungaslidanxabarqil, deganfikrniolg‘asuradi. Boburdidio‘tkir, talabchanshoirbo‘lganiboismazmun, mahorat, badiyato‘lchovlarinibirgaolibboradi. Shoirshe’riyativamahoratiningyuksalibborishidao‘zbekxalqog‘zakiijodiyotininghamta’sirikattabo‘lgan. Ushe’rlaridagiturlimaqsadlarifodasiuchunxalqmaqollarivahikmatlaridano‘rinlifoydalangan. Masalan, birg‘azalida:

Da’voyiishqetib, g‘ayrBoburniaybqilma,

Kim men edim seningdek, sen bo‘lursen meningdek, - deydi.

Shuningdek, shoirshe’riyatidaxalqtilidagimajoziyso‘zvaiboralarhamsalmoqlio‘rintutadi. Masalan, xalqtilidagi**"ko‘zioqarli", "ko‘zigaoqtushdi"**iboralarishundayqo‘llangan:

Tooqyuzungyiroqtushdi,

Ikkiko‘zumichraoqtushdi.

Yoki "toqatimtoqbo‘ldi" iborasikishiningsabr-uqaroriengoxirgichegarasigaboribyetgandatilgaolinadi. Shoirninglirikqahramonitilidanbuiborashundayqo‘llanadi:

Hajringarointizorhaddanoshti,

Kel yo meni ista, toqatim toq o‘ldi.

Bobur she’riyatda til soddaligini qadrlagan.Bunga erishishning sirlarini axtarganda, u qayta-qayta xalq tili leksik qatlamlariga murojaat qiladi. Oddiy kishilarning so‘z va tushunchalaridan andoza olish kerakligiga ishora va qanoat hosil qiladi. Xullas, Bobur lirikasi soddaligi, xalqchilligi, go‘zal tashbehlari bilan o‘quvchini maftun etadi va sevib o‘qiladi.

She’riyatiningg‘oyavamavzu, ruhi, uslubivabadiiyxususiyatlarijihatidanxalqonaifodalardanunumlifoydalanganshoirningyanabiriTurdidir. «Torko‘ngullikbeklar» milliyo‘zlikníanglash, qadriyatlarniqat’iyhimoyaqilishruhidayaratilganmumtozasardir. Bundashoirbadiiyg‘oyaningxalqchilliginita’minlashuchunfikrgamuvofiqxalqonaifodalarizlagan. Xalqog‘zakiijodiyotidanbaytdabirliknianglatuvchibeshiboranitanlabqo‘llagan:

Bir yaqodin bosh chiqorib, barcha bir to’nga kirib,

Bir o’ngurluk, bir tirizlik, biryaqoyenglik qiling.

1. «Biryoqadanboshchiqarmoq». Bubeshiboraningengmashhuri,uhozirginutqimizdahamkengqo‘llaniladi.

2. «Barchabirto’ngakirmoq». Buhamfikran, ruhan, maslakanbirlashishniifodalayoladiganmashhuriboradir.

3.«Biro’ngurlik» «o’ngur» so‘zihozirgitilimizda, ba’zishevalarda «etak» ma’nosinianglatadi. Xalqdayaxlitlikniifodalovchi «birertak» iborasihambor. Demak, «biro’ngurlik» hammilliybirlikningo‘zigaxosifodasidir.

4. «Birtirizlik»… «Tiriz»-shevalardagito‘nningastarinanglatuvchiso‘zbo‘lib, asosiymaqsadniifodalashgaxizmatqiladi.

5. «Biryaqoyenglikqilmoq». Buiboraxalqtilidaanchakengqo‘llanib, uinsonlarningbiriyoqa, biryengbo‘lib, bamisolibirto‘ndekbirlikhosilqilishinianglatadi. « Barchabirtungakirib» va «biryaqo - yenglikqiling» iboralariningbiro‘rinda-misralaroxiridakelishi, ostin-ustunjoylashishihamularo‘rtasidamantiqiyaloqadorlikning, o‘zarobir-birinisharhlashiniko‘zlabyaratilganbadiiyqurilmadir. Milliybirlikg‘oyasiniilgarisurganikkimarkaziybaytda «bir» so‘ziningsakkizo‘rindaqo‘llanilishihamtasodifiyemas. Buo‘zigaxoslafziy-ma’naviyta’kidusulidir.

AdabiyotimiztarixidaMuhammadSharifGulxaniydekxalqog‘zakiijodidanunumlifoydalanganijodkorlaroz, albatta. Gulxaniyningadabiyotimiztarixidagiengkattaxizmatshundaniboratki, u XIX asrningfolkloristisifatidao‘zbekxalqiningdonishmandliginiifodaetganmasallar, maqollarnito‘plab, o‘ziningmashhur “Zarbulmasal” asariniyaratdi.

Asarningmuhimxususiyatlaridanbirishundaki,shoiro‘zito‘plaganmaqollardanobrazlarxarakteriniochishdamohirlikbilanfoydalanadi. Masalan,Ko‘qushYapaloqqushbilansuhbatqilayotgandasuhbatdoshiningg‘ayriinsoniyxulqqaegaekanligini, qallobliginifoshetarekan, **“Qalb qozoni qaynamas, qaynasa ham quyilmas”** maqoliniishlatadi. KordonbilanBoyqushsuhbatipaytidaBoyo‘g‘liningqo‘polliginiKordon**“Yaxshilar topib so‘zlar, yomonlar qopib so‘zlar”, “It kallasini silasang, tabaqda turmas”,**maqollaribilanfoshqilsa, BoyqushhamKordonningo‘zamaligabinoqo‘yib, o‘zinikattaolganidanachchiqlanib, “So‘zniso‘zlauqqanga, jonnijongasuqqaga, aytibso‘zninetarsan,onadanyomontuqqanga”,-deydi.

Adibasarda 400 danortiqmaqollarnikeltirarekan, o‘zzamonasidagihukmrontabaqalarningsalbiyillatlariniqattiqtanqidostigaoladi. BuninguchunesaGuxaniygaxalqog‘zakiijodidurdonalariqo‘lkeladi.

Ayrimiqtidorliyozuvchilarbadiiyasarlaridaqahramonnutqidaqo‘llaganmaqolorqaliularningdunyoqarashi, fe’lihaqidakitobxondatasavvurhosilqilishgaerishganlar. MisoluchunAbdullaQodiriyo‘zining “O‘tkankunlar” romanidaYusufbekhojinutqida“Zo‘ri behuda miyon meshikanad” (tojikmaqoli: ortiqchazo‘riqsang, belingnisindirasan), xizmatkorayolTo‘ybekanutqida “Tengtengibilan, tezakqopibilan” maqolinikeltiradi. Maqollarniqo‘llashdanoqYusufbekhojiningilmli, forstilinibiluvchiziyoliekani, Mirzakarimqutidorxizmatkoriningesasodda, ilmko‘rmagan, borgapnilo‘ndavaaniqaytishgao‘rganganayolekaniseziladi. Xullas, xalqmaqollariyozmaadabiyotvakillaritomonidanularningiqtidorininamoyonqilishgayordambergan. Folklorshunoslikdabundayfoydalanishlarfolklorizmdebyuritiladi.

Maqollartilningko‘rkihisoblanadi. Ulardagiixchamhajmvama’noxalqma’naviyati, zakovatimahsulidir. Maqollardannutqdafoydalanishmazmunniboyitishga, ta’sirnioshirishgavashuningbarobaridatilningko‘rkamligininamoyonetishgaolibkeladi, nutqningxalqtiligayaqinbo‘lishinita’minlaydi. Masalan:

Hatto qo‘ng‘iz o‘z bolasini,

Oppog‘im deb bo‘lar ekan shod,

Oppog‘im deb bo‘lar ekan yod[33.98].

Bumaqolxalqtilida “qoraqo‘ng‘izbolasinioppog‘imderkan”, shaklidaqo‘llanib, “onauchuno‘zbolasiningnuqsoniko‘rinmaydi, aybibilinmaydi” deganma’nodaishlatiladi.

Maqolmatniqisqa, ixchamvalo‘ndafikrlash, aniqbayonetishnitaqozoetganibois, ijodkorgaqo‘lkeladi. Maqolmatnimazmunjihatdantahliletilmaydi, chunkimaqollar, odatda, to‘g‘riligiisbotlanganholda, qayta-qaytaishlanibvujudgakeladi [32.137].

Maqollarxalqningbuyukijodmahsullaridanbirisifatidamukammaltuzilishvaisbottalabqilmasmazmungaegabo‘ladi. Nasrganisbatanshe’riyatdamaqolmatnidanfoydalanishunishe’rritmivaqolipigatushirishd

amazmunigaputuryetkazmaganholda, qaytaishlashijodkordanmuayyanmahorat, bilimvakattatajribanitalabetadi. HamidOlimjonshe’rlaridaqo‘llanganmaqollarshoirninganashundaymahoratidandarakberadi. Masalan:

Tushar doim esimga – o‘zbek maqolidir bu:

Kim avval musht ko‘tarsa, albatta, qo‘rqoq keldi [33.98].

Shoirshe’rmisralarida “Qo‘rqoqoldinmushtko‘tarar”, “Mardmaydondasinaladi” kabio‘zbekmaqollaridang‘oyatustalikbilanfoydalanganvanatijadashe’riymatngamantiqiylik, xalqchillikruhinivachuqurma’nonisingdiraolgan.

OydinHojiyeva “Ko‘zimningoq-uqorasi”(1996) she’rlarto‘plaminingo‘zidayoq 100 danortiqmaqol, hikmatliiboralarishlatgan [39.90]. Shoirao‘zshe’rlaridavatanparvarlik, insoniylik, adolat, ahillik, do‘stliktuyg‘ulariniifodalashuchunxalqmaqollaridanunumlifoydalangan:

Yolg‘on –yashiqlargao‘tketdibugun,

Ko‘kragigauribqasamichganga,

Boylikdebimondankechganga,

Sichqonninginibo‘ldimingtanga.

Yoki:

Yurtnimalomatgaqo‘ymoqyomondir,

O‘tmaspichoqbilanso‘ymoqyomondir.

Birkuyganqatiqnipuflabichar-ku,

O‘zqavmidantilikuyganyomondir [39. 39].

Xulosaqilibaytganda, yozmaadabiyotvakillariasarlaridaxalqhikmatlariog‘zakivayozmaadabiyotijodiyhamkorligininingko‘prigidarajasidamuhimdir.

II BOB:
NAVOIY SHE’RIYATI – HIKMAT XAZINASI

So‘z ko‘rki - maqol, - deydi dono xalqimiz. Har bir so‘z (maqol) tilimiz ko‘rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini belgilaydi.

Xalqmaqollaridaxalqningturmushtarzi, ma’naviyqiyofasi, dunyoqarashi, mehnatga, insonga, hayotga, tabiatgamunosabatito‘liqo‘zifodasinitopgan.

Ma’naviyatni, milliyan’analarvaqadriyatlarni, ya’nibunyodkorg‘oyalarnio‘quvchilarqalbigasingdirishdamaqol, hikmatlarningtarbiyaviyahamiyatikattadir. Maqolvahikmatlarningkishilikjamiyatihamdaharbirinsonhayotiuchunnaqadarqimmatlia hamiyatgamolikekanliginijahondonishmandlariqadim-qadimdane’tirofetibqayta-qaytauqdiribkelganlar. «Barchakishiningkuchiovqatdandir, aqlningkuchihikmatdandir» (Aristotel), «Agaraqlnibilishniistasang, hikmato‘rgangilki, aqlhikmatbilankamoltopadi» (Kaykovus), «Menqadimgidonishmandlarningbizgaqoldiribketganaqldurdonalariniko‘zdankechiram an, agardabizulardannimadiryaxshinarsagaduchkelsakunio‘zlashtiribolamizvajudakattafoy daottirganbo‘lamiz» (Suqrot), "Harkuniaqllibittaqo‘shiqeshitish, yaxshirasmko‘rishvailojibo‘lsaistaganbirhikmatliso‘znio‘qibolishdarkor, turlitumantarbiyaviyhikoyatlarvahikmatliso‘zlarnito‘plashtengsizdavlatdir" (Gyote)kabilarnimisolqilishmumkin.Yuqoridazikretilganjahondonishmandlariningpur ma’nohikmatlarigae’tiborberadiganbo‘lsak, ularningasrlaroshayashabkelayotgano‘gitlaridako‘tarilganmasalalarbugunuchunhamdol zarb.

“Harqandaysan’atningboshifolklor”degangapbugunpaydobo‘lganemas. Uuzoqyillikhayotiykuzatish, ilmiytajribaninghosilasi. Haqiqatdanhamtasviriy, hunarmandchilik, musiqa, raqs, badiiyvahokazosan’atlarningavvali-boshi,

yuzagakelishibevositaxalqog‘zakiijodiga, xalqningilktasavvurvaishonchlarigaboribtaqaladi.

Folklorningyozmaadabiyotgata’sirimasala-lariAlisherNavoiyzamonidaqandaydolzarbahamiyatgaegabo‘lsa, bugunhamxuddishunday. AlisherNavoiyningbarchaasarlaridabizfolklorgaijodiyyondashuvni, milliylikkasuyanib, umumbashariyqadriyatlarulug‘langaninikuzatamiz. Buan’anaNavoiy, Boburzamonidanso‘ngAbdullaQodiriydantobugungikundaijodetayotganadiblarimizgacha, Cho‘l-pondantozamonamizshoirlariningizlanishlaridahamuyokibudarajadadavometayapti. Faqatbizdaemas, dunyoadabiyotidahamshuholkuzatilmoqda. Aytishmumkinki, so‘nggiyuzyillikdaadabiyotdafolklorgaqaytayuzlanishdavriboshlandi.

Folklorharbirijodkorgao‘zyo‘li, uslubi, o‘zligini, o‘qtomirildizinitopishgayordamberadi. Xalqningijodkorlikdahosiniulug‘laganvae’zozlaganNavoiyxalqpoetikijodiyotigayanadako‘proqe’tiborvaahamiyatberaredi. Uxalqpoetikijodiyotininihoyatdasevgan, uniqadrlagan, xalqpoeziyasiningrang-barangboyliklaridanijodiyfoydalangan, xalqshe’riyatiningayrimturvaxususiyatlarinitadbiqqilgan, ta’rifvatavsifetgan.

O‘zbekmumtozadabiyotivafolklormuammolariningko‘pmasalalariulug‘o‘zbekshoirivamutafakkiriA.Navoiyijodidamujassamlanadi. ChunkiAlisherNavoiyo‘zbekmumtozadabiyoti, o‘zbekadabiytiliningasoschisiedi. Uningfaoliyatixalqqamuhabbat,ungaxizmatqilish,xalqsan’atiboyliklarini,uningtiliniardoqlashvaxalqchashmalaridanijodiyfoydalanishningyuksakvayorqintimsolidir. Bundayulug‘siymoningxalqqalbidanmanguo‘rinolishi, uningoliyhurmatigasazovorbo‘lishvaxalqijodigasamaralita’siretishi hamtabiiydir.

AlisherNavoiyxalqningqissavaertaklarigasalaflarivazamondoshlarikabikattae’tiborbergan, ulardanbahramandbo‘lgan. Xalqpoetikijodiyotigatuganmasma’naviyvabadiiyxazinadebqarab, ungadoimmurojaatqilar, xalqasarlariningsyujetvakompozitsiyasidan, obrazlartizimivasan’atkorliksirlaridano‘rganar , ilhomolaredi.

Navoiyxalqpoetikijodiyotinibilmaganyokimensinmaganxalqshe’riyatidanta’limvabahra olmagannozimlarniqattiqqoralaydi, tanqidqiladi.

Ulug‘mutafakkirshoirAlisherNavoiydanSharqmumtozadabiyotiningbarchajanrlarigaoidjudakattahajmdagiboymerosyetibkelgan. O‘zdavridayuksakumuminsoniyg‘oyalarnibadiiybarkamollikbilanifodalabberganshoirasarlariasrlardanasrlarga, nasllardannasllargao‘tibardoqlanibkelinmoqda. Bugungikunyoshlariningezguumidlari, ajoyiborzularizuhuriyo‘lidahamilhombaxshkuchgaaylanmoqda.

2.1. AlisherNavoiyg‘azallaridaxalqmaqollariniqo‘llanishi

Ulug‘mutafakkirijodigata’sirqilganomillardanbirixalqog‘zakiijodidir. Navoiyo‘zqahramonlariningjamiyatvajamiyata’zolarianglabyetmagankechinma, holatvaishqiytug‘yonlarinipoetiklashtirishdafolklorgamurojaatqilgan. Jonlimanzara, jonlitasvirlaryaratgan.

O‘zbekmumtozadabiyotidamaqollarasosang‘azalbaytidaifodalanganfikrniasoslashyokichog‘ishtirishuchunqo‘llanilgan, natijada, misralarningsoddavaravono‘qilishga, qolaversa, nutqiyta’sirchanlikkaerishilgan. Jumladan, AlisherNavoiyxalqmaqollaridang‘azalbaytiningdastlabkimisrasidagifikrnita’kidlashvatasdiqlashuchunkengfoydalangan. Masalan:

ChunNavoiyko‘nglisindiemdilutfungneosig‘,

Kimushatsashishanibutmasonipayvandila [42.497].

Yoki:

O’qlarig ko’nglumga tushgach kuydi ham ko’z, ham badan,

Kimkuyarho‘luqurug‘chunnayistong‘atushtio‘t [44.87]

kabixalqmaqollaribaytdasabab-qiyosmunosabatinishakllantirarekan, aynipaytdabaytdailgarisurilganfikrniasoslashuchunhamxizmatqilgan.

Ayrimijodkorlardaaynanbirxilmatndagimaqolqo‘llansa-da, biroqulardamaqolkomponentlariningtransformatsiyasiko‘zgatashlanadi. Bundayfarqlarmaqolningshakliystrukturasigadaxldorbo‘lsa-da, biroqsemantikjihatdankattafarqsezilmaydi. Natijada, badiiymatndaxalqmaqollariningturlixilvariantlarivujudgakeladi. Masalan:

Pilo‘lsaseningxasming, desangkizarartopmay,

Birpashshag‘aolamdayetkurmazararhargiz [44.176].

Navoiyqalamigamansubbo‘lganbaytdano‘rinolgan “*Birpashshag‘aolamdayetkurmazararhargiz”* maqoliMashrabijodidatransformatsiyaqilingan. Qiyoslaymiz:

... Baskishigatekmasunxavfuxatar,

Mo‘rg‘aozorbermasyaxshilar.

Agarharikkiijodkortomonidanqo‘llanganmaqollarnisemantikjihatdanqiyoslasak, xalqhikmatiningharikkivariantima’noottenkalarigako‘rafarqlanadi. Chunki, pashshaham, chumolihamhasharothisoblansa-da, chumoliganisbatanijobiybaho, pashshagaesasalbiybahomunosabatimavjudliginiko‘rishimizmumkin. Agaranashumunosabatlarnuqtainazaridantahliletiladiganbo‘lsa, nafaqatbeozor, balkiinsongaozoryetkazuvchipashshagahamranjyetkazmaslikkerakekan. Demak, buo‘rindaNavoiyqalamimahsulibo‘lganbaytmazmuniysalmoqdorlikkaegaekanliginipay qashqiyinemas. Buesabadiiymatnnimazmuniyjihatlariniochibberishgaengnoziklisoniytahlillarorqalieris hishimizmumkinliginiko‘rsatibturibdi.

G‘azaldamaqolkeltirishuchunko‘pincha “masaldurur”, “masalkim”, “chunmasalbo‘ldi” singarijumlalarqo‘llangan, ularta’kidvaqiyosnikuchaytirishgaxizmatqilgan. G‘azaldamaqollar, asosan, baytningikkinchimisrasidajoylashtirilgan. Bundaybaytmisralario‘zaro*sabab-natija*, *qiyosvao‘xshatish*munosabatlariniifodalagan.

Alisher Navoiy nafaqat axloqiy mavzular bayonida xalq maqolariga murojaat qilgan, hattoijtimoiy-

siyosiymasalalargaurg‘ubergandahamxalqhikmatlaridanunumlifoydalanadi. Masalan, quyidagimisralargae’tiborqarataylik:

Garchima’zuro‘ldima’mur, eyNavoiyo‘znimen

Do‘stma’muraylaganxizmatdama’zuretmayin [40.464].

“Ma’mur”so‘ziningbirma’nosiamr-farmon, ikkinchima’nosiobod, farovonlik.Ma’zur-uzrli, kechirilgan. Buikkiso‘zbaytdatajnisvatanosibsan’atiniyaratishgaxizmatqilgan. Ya’ni: «Garchima’mur – ma’ruz**(Podshoamrivojibbo‘lganiday, do‘stxohishihamvojib)**deganmaqolgaasosan, eyNavoiy, meno‘zimnido‘stamraylaganxizmatdanchetgatortmayin». Yoki: «Uzrlarimko‘payibketdi, eyNavoiy, do‘stamraylaganxizmatdano‘zimnima’murtutmayin» vayana: «Garchiuzrxohlikko‘payibketganbo‘lsaham, eyNavoiy, mendo‘stobodaylaganmajlisxizmatidanbo‘yintovlamayin», degang‘oyalarniyoritishdahamxalqhikmatishoiruchunqo‘lkelgan.

Xalqimizda**“Ithurar – karvono‘tar”, “Ithurur – karvonkechar”, “Ithurur – karvonko‘char”**kabimaqollarningvariantlariqo‘llanadi. Bumaqollarbilan “Axmoqodamningsengaotganmaza-bemazagapigaparvoqilma, yo‘lingdanqolmaydavometaver. Uitgao‘xshabvovvulab-vovullabqolaveradi” degang‘oyailgarisurilgan. AlisherNavoiymazkurmaqolningikkivariantidan“Sab’ai sayyor” dostonida ham mahoratbilanfoydalangan:

Asrumashhurdirbuso‘zdabali:

«It hurar, korvon kechar» masali.

Yoki:

Boribonahbobumeng‘aflatasiribo‘lmog‘um,

O‘yladurkim: “**Ituyubqoldiyuko‘chdikarvon**.

Xalqda**“Chiqmaganjondanumid”**maqolida “Harbirnarsadanumidinginiuzma, harakatqil, yetishmaganishinga, murodinnggaerishasan” deganfikrilganisurilgan. Shoir

“Oshiqningma’shuqaishqidanumidvorligini, undanumiduzmaganligini” tasvirlashmaqsadidamazkurmaqoldanmohironafoydalangan.

Yetti jon og‘zimakim chiqmas uyidin ul hur,

Chiqmag‘an jong‘a umid, ushbu masaldur mashhur [45.105].

Ulug‘shoirshe’riyatidainsonko‘ngliulug‘lanadi. Xalqmaqollaridahambug‘oyalarqayta – qaytaaksetgan. Masalan**, “Birko‘ngilimorati – mingMakkaziyorati”**maqolidayaxshilikqilibko‘pchiliktugul, hattobirkishiningko‘nglinishodvaobodqilish (“imorat” solish) Makkagayuzmartaborib, hajqilibkelishdanko‘rayaxshiroq, xayrliroqekanligiuqtiriladi. Xuddishug‘oyaAlisherNavoiyningmashhurbaytidao‘zifodasinitopgan:

Kimkibir ko‘nglibuzuqningxotirinshodaylagay,

OnchaborkimKa’bavayronbo‘lsaobodaylagay [43.559].

Farzand –oilaningboyligi, quvonchi, ota-onaningtayanchi. Farzandningdunyogakelishibirginaota-onauchunemas, balkiatrofdagikishilar – qarindosh-urug‘, yor –birodar, qo‘ni – qo’shni , tanishbilashlaruchunhamolam-olamquvonchbaxshetadi. “Bolaliuyxandon, bolasizuy-zindon”, “Bolaliuy –guliston, bolasiz – uygo‘riston” kabimaqollardaxalqmizningbolaparvarligidandalolatberadi. Biroqbolaliuydasirqolmasligihamqatormaqollardao‘zifodasinitopgan. **”Bolali uyda o‘g‘rilik yotmas”, “Bolali uyda sir turmaydi”**kabimaqolardabolalarningoldidaoiladantashqarigachiqmasligilozimbo‘lgan sirligaplarnigapirmaslikkerakligi, bolabuningfarqigabormayharyerdavaharkishigaaytiboshkorqilishimumkinligi ta’kidlangan.

Ulug‘shoirquyidagibaytda**”Bolaliuydao‘g‘rilikyotmas”,** maqolidanmahoratbilanfoydalanib, go‘zaltasviryaratgan:

Orazinko‘rdimnihon, ashkayladisirimnifosh,

Yoshurunqolmaso‘g‘urliquyarokimbo‘lsayosh[….].

Ma’shuqasiningyuziniyashirinko‘rganoshiqningholiniuningko‘zyoshioshkorqilib qo‘ydi. Shoirikkinchimisradaqiyosvao‘xshatishorqalio‘zholinioshkorqilganko‘zyoshini

- bolaningsirnifoshqilganligibilanasoslayapti. Baytdamaqoldeyarlio‘zgarishsizqo‘llangan.

Xalqda**“Tikansizgulbo‘lmas, og‘usiz - bol”, “Gultikansizbo‘lmas”, “Tikansizgul, sadafsizdur, mashaqqatsizhunarbo‘lmas”**kabimaqollarmajoziyma’nodaqo‘llanilib, harqandayyaxshinarsaningbiryomontomonibo‘ladi, mashaqqatsizrohatyo‘qma’nosidaanglashilgan. Quyidagibaytdashoirtasavvufiyma’noniberishdaxalqmaqolidanmohironafoydalangan. Baytdagi “gulrangjom” “ishq” ma’nosidakelgan. Oshiqningmaqsadigaerishaolmasligi, gulshanarogulningtikansizbutmasligibilanasoslanyapti. Ya’nihaqiqiyoshiqqanchalikmashaqqattortmasin, mashuqasigayetolmaydi:

Topmaduqgulrangjomibexumor, eybog‘bon,

Vahkibugulshanarogulbutmasemishxorsiz[44.174].

Quyidagibaytdahamshumaqolgamurojaatqilingan:

Bugulistonarochunxorsizgulebutmas,

O‘zunggaaylamagilxorliqsitambirla [47.395].

“Navodirun-nihoya” devonidagi 664 g‘azaldaesa “tikansizgul” bilanbirga “dudsizo‘t”, “dog‘sizlola” kabitasvirlarningqo‘llanishihammaqolningmohiyatiniteranroqanglashgavaoshiqruhiyatinianiqroqchizishuchunqo‘lkelgan.

Yuzinko‘r, qilmag‘ilmujgonuxattuxolidinnola,

Kibo‘lmas**xorsizgul, dudsizo‘t, dog‘sizlola**[43. 446].

AlisherNavoiyo‘zg‘azallaridadunyoningo‘tkinchiligihaqidafikryuritarekan, insonlargabudunyouchung‘amyemaslikkachaqiradi. Dunyovaoxiratg‘aminibirxilyeyishmushkulligihaqidagifalsafiyfikriniasoslashuchun**“Kimkiikkikemanituturekan, g‘arqbo‘ladi”**maqolidanmahoratbilanfoydalanganiniko‘rishimizmumkin:

Dunyovuuqboikkisijam’o‘lmas, eyrafiq,

Kimkiikkikemauchinitutar, bo‘lurg‘arq [42.678].

Yomonlikni, yolg‘ongapni, o‘g‘rilikni, jinoyatniharqanchayashirganbilanbaribirbirkunemasbirkunoshkorbo‘ladi. “Qing‘irishningqirqyildankeyinhamqiyig‘ichiqadi”, “Kasalniyashirsangisitmasioshkorqiladi” kabixalqmaqollaridashug‘oyao‘zaksinitopgan. AlisherNavoiymazkurmaqoldanma’shuqani “jabrujafoda” tengsizekanliginiifodalashmaqsadidamahoratbilanfoydalanadi.

Harqayonboqsamko‘zumg‘aulquyoshdinnurerur,

Har sori qilsam nazar ul oy manga manzur erur.

Chun masal bo‘ldi soching zulm ichra, yoshurmoq ne sud,

Mushk isin yoshursa bo‘lmas, bu masal mashhur erur [42.162].

Keltirilganiqtibosdama’shuqaquyoshgaqiyoslanayapti. Quyoshningnuriniesayashiribbo‘lmaydi. Ma’shuqaningzulmiuningsochi (sinekdoxa) orqaliifodalanayapti. Baytdafikrsababvanatija(oqibat) munosabatiorqaliifodalangan. Quyoshbarchagabaravarnursochganligisababliuniyashiribbo‘lmaydi. Buxuddi, mushkisiniyashiribbo‘lmaganidek.

Quyidagibaytdaham**“Mushkisinyoshursabo‘lmas”**maqolining**“Kasalniyashirsangisitmasioshkorqiladi”**shaklidagivariantidanfoydalanilgan. Harikkilabaytdahamoshiqqanchalikoshiqliginisirtutmasineloraoshkorbo‘lishig‘oyasimazkurmaqollarorqaliifodalangan.

Ishqo‘tinkiyashurdimelaroyoydiraqib

Kimisitmaninihontutsaqilurmargayon [44.369].

Darhaqiqat, odambolasitarbiyatufayliilmuhunaregallashi, ba’ziyaxshifazilatlargaegabo‘lishimumkin, lekinuningtabiatidagiyovuzlik, kin, hasad, baxillik, g‘arazgo‘ylik, tuhmatchilik, yolg‘onchilikkabitug‘maillatlarnidunyoningjamidonishmandlaribirbo‘libtarbiyalasalar hamyo‘qotolmaydilar. “Birovtog‘nio‘rnidanboshqajoygako‘chiribdidebeshitsalaring, ungaishonaveringlar, ammobirorkishiningxulqio‘zgaribdidebeshitsalaringishonmanglar, chunkiu,

albatta,tug‘mafe’ligaqaytur”, – deyiladihattoHadisisharifdaham. Shoirshe’rlaridagidunyovazamonganisbatantanqidiyruhningkuchliligi, banibashardannorozilikohanglariningko‘pligixuddishubilanizohlanadi. Aslida jamiyati mavjud ekan, bu ijobiy va salbiy xususiyatlar u yoki bu darajada yashaydi. Binobarin, Navoiy kabi hassos shoirlarning ezgulikni ulug‘lash, yovuzlikni qoralashga yo‘naltirilgan asarlari hamma davrlardaham jamiyat manfaatlariga birday xizmat qilaveradi.

Demak,ota – bobolarimizodamlarningfe’l–atforini, yurish-turishini, qilmish-qilmishini, gap –so‘zinivahokazolarniasrlardavomidako‘rib, bilib, sinab, “ulartuzalmaydilar, ularnituzatibbo‘lmaydi”, deganxulosagakelganlarki, bunarsabirqatormaqollardao‘zifodasinitopgan: “**Itharqanchao‘rgatilganbilanitligichaqoladi”**, **“Yomonhargizyaxshibo‘lmas, qoraniyuvsangoqbo‘lmas”**, **“Qobilgatarbiyatqilmoqaybdir, noqobilgatarbiyathayfdir**”. Manashundayodamlardanalamzadapaytlaridauzuvalasigainsoniylikurug‘iqo‘shibqoril magankimsalarniharqanchatarbiyaqilma, baribirodambo‘lmaydi, deganxulosagakeladi:

Nokasunojinsavlodinkishibo‘lsundebon

Chekma mehnatkim, latif o‘lmas kasofat olami –

Kim, kuchuk birla xo‘tukka necha qilsang tarbiyat,

It bo‘lur, dog‘i eshak, bo‘lmaslar aslo odami [45.508].

Xalqmaqollaridainsonumriningo‘tkinchiligiqayta-qaytatilganolinadi. Umrning “beshkun”likekanligiorqaliinsonlargaberilganumrdanunumlifoydalanishzarurligita’kidlanadi. “**Dam bu damdir, o‘zga damni dam dema”, “G‘animat tut bu damni,yana bu dam topilmas”, “O‘tgan kut topilmas, kelar kun sotilmas”,”Vaqt qadrini bilmagan, umr qadrin bilmas”** kabimaqollarinsonlargaberilganumrnibesamaro‘tkazmaslikkachaqiriladi. XuddishumaqolAlisherNavoiyningquyidagibaytidao‘zifodasinitopgan:

EyNavoiy: **“Dambudamdirtutg‘animat, boda**ich,

O‘zgabirdamgayetar – yetmaskachunvoqifemas [43.308].

E'tiborbersak, shoirmaqoldagig'oyanio'zqarashlaribilanyanadaboyitgan. Maqoldaumrnig'animatbilishg'oyasiaksetganbo'lsa, shoirshug'oyadoirasinikengaytiradi. Ya'niki, umrningqanchaligidanhechkimvoqif, ya'nixabardoremas. Shuninguchunharbirdamnig'animattut, deydi.

Kishihadebg'aflatdayotaversa, umri, vaqtizoyeo'tadi, qiladiganishlariqolibketadi, natijadao'zigategadiganulushdan, rizq-nasibadanquruqqoladi. **"Uyquo'limbilanteng", "Uyqu o'limning qarindoshi"**kabi maqollar shu maqsadda yaratilagan.AlisherNavoiyhammazkurmaqoldano'zg'oyasiuchuno'rinlifoydalanganligi niquyidagibaytdako'rishimizmumkin:

Ko'zochmassan, debon – kelganqulumdur,

Masalchinbo'ldikim: **"Uyquo'lumdur"**[43.408].

Ba'zanshoirlarketma-ketikkimaqolkeltiradilar. Bu – irsol ul-masalayn deb ataladi. Masalan, Navoiyning qo'yidagi baytida ikki maqol asosiga qurilgan: "Yomon bilan yurganga yomonlik yuqadi" va "Ko'mirga tekkan qo'lini qora qiladi".

Yuqaryomonlig'angakim, kiraryomonelaro,

Ko'muraroilikurg'anqilurilkiniqaro [47.540].

Irsolul-masalaynbirmunchamurakkabsan'atbo'lib, unisbatankamuchraydi.

Ma'lumbo'ladiki, irsolimasalsan'atishoirgafikrinishaklanixchamvaqisqa, aynipaytda, mazmunankengvateran; uslubananiqvalo'nda, shuningbarobarida, badiiyjihatdango'zalvayetukifodalashgaimkonyaratibginaqolmay, she'rlarningta'sirquvvatinioshirish, ularningxalqchilliginita'minlashgaxizmatqiladi.

II.2 Shoir g'azallari badiiyatida xalq iboralarining o'rni

Badiiyadabiyotdahayotobrazlar, harxilmanzaralarorqaliaksettiriladi. Bizningongimizga, tuyg'ularimizgata'siretadiganobrazvamanzaralarso'zlaryordamida, so'zlardantashkiltopgangaplaryordamidatasvirlanadi. Lekinso'zvagapningo'ziobrazham, manzarahambo'laolmaydi. So'zvaobrazo'zarobog'liqbo'lsaham, lekinularbir-biriniqoplaydigan, bir-

birigatengkeladigantushunchalaremas. So‘ztilbirligi, obrazesasan’athodisasidir. Badiiyadabiyotdaso‘zvagapobraz, manzarayaratishdamaterial, vositabo‘libxizmatqiladi. Yozuvchiningmahoratishundanamoyonbo‘ladiki, uhayotdagima’lumharakat, manzaravaholatniyorqinifodalaydiganso‘zlarnitopadivabuso‘zlarniasarg‘oyasi, obrazruhivamantiqigamoslabishlatadi. Buso‘zlarnio‘qirekanmiz, hayotdagivoqea-hodisalarniko‘rayotgandaybo‘lamiz. Boshqachaqilibaytganda, yozuvchiqalaminingsehriostidaso‘zlarhayotdaginarsavahodisalarnibizningongimizdaan iqtiklaydigan, aynio‘zidayqilibgavdalantiradiganvositalargaaylanadi.

So‘zsan’atiningqudratihammanashunda. Bizbevositayozuvchiishlatganso‘zlarningo‘zidanemas, balkibuso‘zlaryordamidako‘zo‘ngimizdatiklanganinsonobrazidan, uningqilmishlaridanta’sirlanamiz.

Adabiytiltaraqqiyotidaso‘zsan’atkorlariningxizmatikattaekanligima’lum. Adabiytiltushunchasiham, asliniolganda, so‘zustalariningfaoliyatibilanbog‘liqbo‘lgantushunchadir.

Har bir ijodkorning tili va uslubi o‘ziga xosligi bilan bir-biridan farq qiladi. Bu xususiyat badiiy adabiyotning barcha ko‘rinishlari uchun taalluqlidir.

AlisherNavoiy til vositalaridan foydalanishning ajoyib ustasi bo‘lgan. Ayniqsa, umumtil iboralarini qo‘llashida uning yuksak mahorat egasi ekanligi yaqqol ko‘rinadi.U ba’zan xalq iboralarini mazmun tomondan o‘zgartirib, tasvirlanayotgan voqealarga moslab qo‘llasa, ba’zan ularni uslubiy tomondan yangi, odatdan tashqari matnlarda qo‘llaydi.

AlisherNavoiy o‘zbek adabiy tilining ruhini, uning taraqqiyotidagi yetakchi an’analarni mukammal biladigan ijodkor. U o‘z asarlari tilining adabiy til ruhiga, adabiy til taraqqiyotidagi yetakchi, ilg‘or an’analariga mos bo‘lishini birinchi o‘rinda qo‘yadi. Qo‘pol, sheva elementlari bilan to‘lib toshgan soxta xalqchil jumlalar shoir uchun qanchalik yot bo‘lsa, sovuq xalq so‘zlashuv tilidan uzoq kitobiy ifodalar ham unga shunchalik yot. Til aniq va ravon , sodda va tushunarli bo‘lsin, ulug‘shoirning badiiy asar tili oldiga qo‘yadigan talabi shunday edi.

Ijodkorninguslubiavvalouningso‘ztanlashi, so‘zniqo‘llashida, tilvositalarininutqzanjiridajoylashtirishidanamoyonbo‘ladi.Shunuqtayinazaridanulug‘shoirAlisherNavoiyijodinikuzatadiganbo‘lsak, ularbizuchunanchaginako‘pvaxo‘pmateriallarberaoladi. Fikrimiznixalqonaiboralarningshoirg‘azaliyotidaqo‘llanishinitahlilqilishorqaliasoslamoqchimiz.

Iboralar tilning obrazli vositalari jumlasiga kiradi. Har qanday ibora zamirida aniq bir hodisa tasavvuri, ma’lum bir predmet obrazi yotadi.Bu obraz iboraga alohida jilo, ravshanlik baxsh etadi.Alisher Navoiy o‘z asarlarida qahramonlarning «ichki dunyosini, ruhiyatini so‘z bilan rasmga olib ko‘rsatishda frazeologikiboralardan mohirona foydalanar edi.

Modomiki, iboralartilningtap-tayyorboyligi, ulardabadiiylikkuchlibo‘lib, fikrnita’sirchanifodalashdajudaqo‘lkelarekan, mumtozijodkorlarningasarlaridaqo‘llanganiboralarnitahlilqilish, ularniilmiyo‘rganishhamishadolzarbmasalabo‘libqolaveradi.

Frazeologiya - o‘zbektilshunosligininingyoshsohasi. Shungaqaramay, o‘zbekfrazeologiyasibo‘yichabirqanchayiriktadqiqotlarmaydongakeldi. Butadqiqotlarbadiiyadabiyottilifrazeologikboyliginio‘rganishdanazariyasosbo‘libxizmatqiladi.

TilshunosShavkatRahmatullaeviborahaqidaquyidagilarniyozadi:“Iborayiriktilbirligibo‘lib, kamidaikkitamustaqilso‘zdan (leksemadan) tarkibtopadi. Shungako‘ra, “iboraningifodaplani” debso‘zlar (leksemalar), shulartarkibidagitilbirliklariko‘zdatutiladi. Tarkiblimorfemaning, leksemaningma’nosiodatdaunitashkilqiluvchitilbirliklarigaxosma’nolarningyig‘indisisifatidagavdalanadi, qismlarma’nosiasosidabutunningma’nositushuniladi. Iboraham – tarkiblitilbirligi, lekinuningma’nositarkibidagileksemalargaxosma’nolarningoddiyyig‘indisigatengbo‘lmaydi” [55.109].

Mutafakkirshoirxalqyaratganiboralardanfoydalanishmahoratiniquyidagitahlilardako‘rsatibo‘tmoqchimiz.

Ta'kidlashjoizki, AlisherNavoiyasarlaridaqo'llanganso'zvaiboralarnitushunish, talqinetishuchunuyashagandavrdagiijtimoiy-madaniyhayot, adabiymuhitni, badiiymezonlarni, diniy, so'fiyonavaadabiyistilohlarningkelibchiqishihamdaulardanharbiriifodalaganzohiriyvabotiniyma'nolarmag'zinichaqishlozim. Chunonchi,

EyNavoiy, do'st-yorlarimketdi, debshoshilma,

Bu karvonortidanitkabiergashibboraman,

baytidaNavoiyo'zihaqida "itkabiergashib" deganifodanibitarekan, ubirqo'poltasvir, yoinkimalomatpeshaodamningo'zigaqilganlutfiemas, balkimashhurbirafsonagaishoradir. Ma'lumki, uchsolihyigitzolimhukmdorDaqqiyonus (Daklyonius) zamonidatog'saribosholibketadilar, ulargaQitmirdeganbirithamergashadivahammasibirg'orgayashirinishadi. Ollohularnizulmtaaddisidanasrab, uyqugacho'mdiradivaDaqqiyonusvafoti (aytishlaricha, uchyuzyil)dankeyinuyg'otadi.Boyagiitesa, solihlargaergashganiuchun, solihlikrutbasigaegabo'lganemish…

Alisher Navoiyning "Badoe ul-vasat"dagi 107-g'azalidashundaybaytbor:

Durushtxo'yqilurelnichirkidunyoliq,

Nechukki, qilg'ayirikjam'bo'lsauzvidasho'x

Ushbubaytdahozirgiadabiytilimizdamavjudbo'lmaganbirnechaso'z-tushunchalarbor. Ular – "durushtxo'y", "chirki dunyoliq", "irik", "sho'x". "Durushtxo'y" so'ziNavoiyasarlarilug'atidaqo'shib, yaxlityozilganva "dag'alqiliqli", "qo'polxarakterli", deyaizohlangan. "Chirkidunyoliq" iborasi "dunyokiri", dunyomol-mulkigahirs-uhavas-unafsdanorttirilgankirma'nosidaishlatilgan. "Irik" so'ziesahozirgiadabiytilimizdagi "yiring" ma'nosinibildiradi. "Uzvi" – insonningtanasi, badaninianglatadi.

"Dunyokiri"iborasihozirhamdunyomol-umulkiganisbatanqo'llanadi, Shoirbaytda "Durushtxo'y - dag'alqiliqli, qo'polxarakterlikishinidunyokirigaqiyoslaydivauniinsontanasidagiyaraningyiringigao'

xshatadi. AlisherNavoiyxalqtilidamavjudo‘lgan**“dunyokiri”**iborasini -dunyomol-mulkigahirsorqaliorttirilgan “kir” ma’nosidan tashqari, durushtx - dag‘alqiliqli, qo‘polxarakterlikishiningqiyofasiniochishdahammahoratbilanfoydalangan.

Uybinoaylabajabturelnimehmonaylamak,
Ulkibuuyichra**beshkun**mehmone**beshemas**.

AlisherNavoiyshe’riyatidatushunilishiosonbo‘lganbaytvag‘azallartalaygina. Bundayg‘azallarnisharhlashdaodatdashe’rningbadiiy-estetikjihatigako‘proqe’tiborberiladi. Jumladan, yuqoridakeltirilganbaytda**“beshkun” va “beshemas”**iboralaridaso‘zo‘yini – tajnissan’atiqo‘llanilganibois, alohidadiqqattalabqiladi. Ya’ni “besh” so‘zining “ko‘p, ortiq, ziyod” ma’nolari mavjud. Elni mehmon aylagan ma’shuqa uchun oshiqni “besh kun” mehmon aylash “besh” (ko‘p)emas.

Bundashoir “besh” so‘zningturkiyvaforsiyma’nosi (beshso‘ziturkiydasanoqson, forsiydako‘p, ortiq, ziyodma’nolarinianglatadi)niqo‘llab, tasavvurnima’no-mohiyatsariharakatlantiradivaqalbdakechinmalarto‘lqininijunbushgakeltiradi. Buningnatijasio‘laroq, “beshkun” iborasio‘quvchiniteranroqmulohazayuritishga, tafakkurqilishgachorlaydi. Chunki, xalqorasida**beshkun**iborasiqatori**to‘rtkun**ta’birihamqisqadavr, bebaqodunyoma’nosidatengishlatilishi, lekinNavoiyshe’riyatidato‘rtkundunyoningbebaqoliginianglatuvchitavsifsifatidabirormartaqo‘llanilmaganligihamso‘zamollikhalishoirlikbelgisiemasliginiko‘rsatadi. Tasvirvabayonningzohiriygo‘zalliginiko‘zlab, ma’noyukidanozodso‘zlarningohangdorligigaqarabshe’rdajoylashtirishNavoiydektasavvuridaqiqshoiruchunmutlaqoyothodisa. Shuninguchun, mumtozshe’riyatimizdaqo‘llanilganharbirtimsol, harbirso‘zningtarixiytadrijihaqidama’lumotto‘plash, tahlilqilishvamuayyanshe’rgatatbiqetabilish – tadqiqotchiningbirlamchivazifalaridandir. AllomaijodigamurojaatetganaksariyatNavoiyshunoslar “AlisherNavoiynianglashuchun, engavvalo, uo‘qib-

istifodaqilgankitoblarnio‘rganishkerak”, deganfikrnitasdiqlaydilar, ammo, afsuski, buhaqiqatgahammavaqtham rioya qilinmaydi.

“Beshkun”iborasiNavoiydanoldinham, NavoiydankeyinhamSharqshe’riyatidakengqo‘llanilgan. Fors-tojikshe’riyatiningyirikvakili, NavoiyningustoziHofizSheroziy:

Suxandarpardamego‘yam, chugulazg‘unchaberunoy,

Kibeshazpanjro‘zenesthukmiamiriNavro‘ziy,

(Tarjimasi: Ramztilidaso‘zlayman, guldekg‘unchapardasinioch, chunkiNavro‘zamirininghukmibeshkundanortiqemas)
desa, Navoiynio‘zigaustozdebbilganturkmanshoiriMaxtumqulining: Uzangingtortarlar, to‘rtkunkechganso‘ng,

Besh kundan ortiqcha mehmon to‘xtamas.

Alisher Navoiy g‘azaliyotida “**beshkun”** iborasi bilan bog‘liq qator baytlar boki, ularda inson umrining o‘tkinchiligiga urg‘u berilar ekan, uni g‘animat bilishga chaqiriladi.

Bahorayyomini**beshkun**g‘animatangla, eybulbul

Kim, munchaso‘zutobingotashingulmijmarindindur[45.138]

Yoki

Kecha-kunduzqilmagulbongingnibas, eyandalib

Kim, sanga**beshkun**bugulshanichramehmonbo‘ldigul[46.288]

Shoirlaro‘zasarlaridaxalqmaqol-matallari, hikmatliso‘zlardanfoydalanishbilankifoyalanibqolmay, elichidamashhurtashbehlar, obrazliifodalardanhamkengistifodaetadilar. Chunonchi, manabubaytidaNavoiyma’shuqaningoshiqlarinio‘zko‘yidasargardonetsa-da, ularningbirortasigavisolmayidanichirmasligini**“suvgaeltib, sug‘ormaykeltirmoq”**obrazliifodasiorqaligo‘zalbirtarzdatasvirlaydi:

Xizrvash xat birla chun husnung samandin surgasen,

Yuk Skandarni **sug'a eltib, susiz kelturgasen [42.486]**.

Ko'pincha biror yaqin, yoshi ulug' yoki rahbar kishi bilan safarga jo'natar ekan, odamlar: "Uni senga, seni Xudoga topshirdim", – deydilar. Xulq ichida mashhur ana shu iboradan Navoiy muhabbat domiga giriftor bo'lgani – ko'nglini ma'shuqasiga boy berganini ifodalash uchun foydalanadi. Men bu yerda qayg'u-g'amda qoldim, jon-u ko'nglim sen bilan ketdi. Shunday ekan, jon-u ko'nglimni senga, seni esa Xudoga topshirdim:

Ko'ngul jon birla bordi hamrohing, men dard ila turdum:

Sanga jon birla ko'nglumni, seni Tangriga topshurdum [42.369].

Shoir she'riyati ko'p qo'llangan iboralar biri **"ko'ztikmoq"** iborasidir. Bu iboraning bir ma'nosi **"umidvorbo'lmoq"** bo'lib, Alisher Navoiy g'azaliyotida lirik qahramonning umidlari, orzu-istaklarining jamiyatda amalga oshishidan umidsizlik holatini tasvirlashda mahorat bilan qo'llagani quyidagi baytda ko'rishimiz mumkin:

Vafoaylab, vafo**ko'ztutma**olamdunlaridinkim,

Vafosizkeldiolamdunlarihamolamidundek [44.271].

Lirik qahramon barchaga vafo ko'rgazadi. Biroq uning evaziga vafosizlik ko'radi. Shoir mana shu vafosizlikni ko'rsatish, vafoga vafo, yaxshilikka yaxshilik qaytmasligini "**ko'ztutma**" iborasi orqali beradi. Baytdagi **dun** so'zi pastkash razil, nokas ma'nolaridagi so'z.

Hajrshomidinosibgardunqarokizbo'ynug'a,

Subhchokaylab**yaqo**xolimg'ashevanqildilar [43.120].

Ya'ni: samobo'ynigahajrshomidanqorakigizosib, tongyoqasinichokaylab, meningholimdanafg'onchekdilar, nolaqildilar. "Qorakigiz" tashbehidanmurod – zimistonosmon; "**yoqasinichokaylamoq"**istiorasidanmurod – er-uosmonningtutashzulmatiniyirtib, bir-biridanayiribufqdapaydobo'ladigantongyorug'ligi, oftobningilkshu'lalaridir.

O'chmisherdiishqo'ti, xasdektanimnidard-ushavq

Kuydurub, go'yobututruqbirlaravshanqildilar [43.120].

Baytningmazmuniquyidagicha: ishqo‘ti-kuo‘chganedi, tanimxasdek (yengil, quruq, ya’niishqsiztan – mohiyatizdir) bo‘lib qolgan edi, ammodardvashavq (o‘rtanish, o‘tkirorzu, zo‘rhavas, qattiqintilish, kayf, istak) tutruq(tutantiriq)qaaylandi-yu, xas – tanqaytayonibketdi, ravshanlikpaydobo‘ldi. Navoiyasarlaridanamoyonbo‘ladiganmukammalbadiiyobrazning, detalning, tafsilotningmunosabatdorligi, taqozodorligiqonunibaytdagio‘t, xas, o‘chmoq, kuydurmoq, ravshankabiunsurlarorasida “tutruq”(tutantiriq)ningbo‘lishinitalabetadi.

To ko‘nguldin **boshchiqarmish** har taraf paykonlaring,

Qush bolasidek bo‘lubturkim, bo‘lur temur qanot [42.92].

Navoiy hamisha hayotiy hodisalar, narsalardan o‘z fikrini ifodalash, uni kuchaytirish uchun go‘zal va betakror tashbehlar hosil qiladi. Chunonchi, keltirilgan baytda oshiq yuragiga sanchilgan ma’shuqa o‘qlarining uni teshib tashqariga chiqishi qanotlari qotib, uchishga yaraydigan, ya’ni temirqanot bo‘lgan qush bolasining uchish maqsadida inidan chiqishiga o‘xshatilayapti. Bu bilan shoir yuragimning dardi shunchalar zo‘rki, unga sanchilgan o‘q-da qushga aylanib, ma’shuqa tomonga parvoz qilishi va uning oldida mening ishqim dostonini kuylashi mumkin, degan bir fikrni ham ifodalagani misralar qatidan sezilib turibdi.

Navoiyg‘azaliyotininglirikqahramonlarihaqidaso‘zketganda, asosan, oshiqvama’shuqaobrazlaritilgaolinadi. Haqiqatanham, shoirningishqiymavzudagig‘azallaridaoshiqvama’shuqaningturliholatlariyorqinbo‘yoqlardatasvirlangan. AdabiyotshunosolimA. Hayitmetov ta’kidlaganidek, "Navoiyishqiyg‘azallariningyarmidanko‘pioshiqningichkikechinmalarini, uninghijronazoblarini, dard-alamlarini, orzu-armonlarinikuylashgabag‘ishlangan**".**

Navoiytasviridaoshiqiztiroblardanqiynalgan, hijrondanazobtortgan, ayriliqlardanzadabo‘lgan**"telbako‘ngil"**egasidir. Shoirshe’riyatidaaqlishqmaskanibo‘lmishko‘ngilgaqarama-qarshiqo‘yiladi. Chunkiinsonniiztirobgasoladigan, boshigaturlibalolarnikeltiradigan, uniturfaqiynoqlargagiriftorqiladiganko‘ngildir. Ko‘ngil aqlyo‘rig‘igayurmaydi.

Ko‘ngulniqaydijunundinchiqardeding, eyaql,

Ketursa boshingga yuz ming balo ko‘ngul, netayin [42.409].

Haq oshiqlari baloni nafaqat azob, musibat, falokat deb balki buyuk bir imtihon deb ham bilganlar. Ularning nazarida balo oshiqning yaxshi hollarga sohib, yaxshi fe’llar egasi bo‘lishi va shu yo‘l bilan maqsad sari intilishini sinovdan o‘tkazish uchun beriladigan azoblardir. Haqqa yaqinlik, undan kelgan azob va jafolarga samimiy munosabatda bo‘lishdir. Shuning uchun ham oshiqlar har qanday qiyinchilik, azob va iztiroblardan cho‘chimaganlar. Hatto bunday qiyinchiliklarni xush qabul qilganlar.Shu o‘rinda Shibliyning quyidagi so‘zlarini keltirish o‘rinlidir: "Ey, Allohim!Xalq seni himmating uchun, men esa balong uchun sevarman". Darhaqiqat, haqiqiy oshiqlar bir on balosiz qolsalar, ilohiy ne’matdan mahrum bo‘lgan kabi oh uradilar, faryod chekadilar:

Jong‘a har dam ishqidin yuz ming balo kam istamon,

O‘zgaga ming yil o‘tub, yuzdin birin ham istamon**[42.345].**

Har damda yuz ming balo kelsa ham lirik qahramon buni kam deb bilmoqda.

Xalqda **"Sadaqa raddi balo" - sadaqa balolarni rad etadi",** degan ibora bor. Ammo shoir lirik qahramoni iztirob va sinovlarni istar ekan, hatto eng aziz narsasi - jonini sadaqa qilib bo‘lsa ham balolarni tilab olish niyatidadir:

Sadaqa chunki balolarni rad aylar, yo rab,

Jon anga sadqa qilay manga bag‘ishla oni [46.472].

Muqaddas kitoblarda qayd qilinishicha, Yaratganning sevgan bandalarini g‘am-anduh va balolar bilan imtihon qilishining sababi bor. Buning bir sababi: bu balo va g‘am-anduhlar ba’zi valiy va nabilar uchun qalblarining jilolanishi va iste’dodlarining yuzaga chiqishi uchun yuboriladi. Ularning bunday g‘am-tashvishlarga duch kelishlari erishgan maqomlarini tamomlashlari va buning natijasida yanada yuksalishlarini ta’minlaydi. Shuning uchun hadisda: "Eng shiddatli balolarga duchor bo‘lganlar payg‘ambarlardir, undan so‘ngra valiylardir", deyilgan.

Balolarga sabr aylash, qiyinchiliklarga bo‘ysunishning eng oddiy usuli yuzaga kelgan mashaqqatlarga rizolikdir. Zero, rizo ham haq oshiqlariga xos bo‘lgan hol turi bo‘lib, ba’zilar uni maqom deb ataydilar.

Shoir lirik qahramoniga xos bo‘lgan xususiyatlardan biri sabrdir. Sabr har qanday qiyinchilik va azoblarga bardosh berish, maqsad yo‘lidagi har qanday to‘siqlarni mardonavor yengib o‘tish va natijada murodga erishishdir. Ishqning azoblari, ayriliq iztiroblariga chidam berish ham sabr orqalidir. Shoir lirik qahramoni iztiroblar-u so‘ngsiz ayriliqlardan nolimaydi, balki sabrning o’zidan shikoyat qiladi:

Dam-badam shavqum sanga ko‘prakdur, ammo sabrim oz,

Garchi sen bedodni ko‘p, mehrni oz etkasen [46.362].

Yoki:

Sabr ozidin azob, anduh ko‘pidin ko‘ngluma yuz ming balo,

Ashkdin sayli balo, oh o‘tidin har dam alam [43.362].

Ma’shuqaning mehrsizligi, bedodligi, g‘am-anduhning ko‘pligidan emas, oshiq o‘z sabrining ozligidan shikoyat qilishining sababi bor. "Chunki tasavvufda sabrning tamali nafsga qarshi borish"dir. Sabr nafsning zo‘rliklariga qarshi kurashdir. So‘fiy butun balolarni, jumladan yor vasliga etishish yo‘lidagi qiyinchiliklarni ham Ilohiy bir imtihon deb biladi. Sabr-toqat va matonat bilan yo‘lda ilgarilaganlarning sarmoyasi, mukofotidir. Qur’oni karimda nomlari keltirilgan barcha payg‘ambarlar bir qancha musibatlarga duchor bo‘lganlar, boshlariga kelgan har baloga sabrni qarshi qo‘yib, za-farga erishganlar. Jumladan, Ibrohim (a.s.)ning otashga otilishi, Ayub payg‘ambarning xastalikka uchrashi sabr bilan bog‘liq qissalardir. Ishq yo‘liga kirgan solik ana shu payg‘ambarlar kabi balolarga uchrab, bu balolarga sabrni qarshi qo‘yadi.Zero, sabr muhabbatning kalitidir.

Ulug‘shoirshe’riyatidainsonko‘ngliulug‘lanadi. Shubois, shoirshe’riyatidako‘ngilbilanbog‘liqiboralarko‘puchraydi. Masalan,**buzuqko‘ngil, sinuqko‘ngil, qonko‘ngil, telbako‘ngil**, **devonako‘ngil, ko‘ngil.... kabi** qatoriboralarmavjud**.**
Buiboralarturliholatvatasvirniyaratishuchunqo‘llanganliginikuzatishimizmumkin.
Jumladan. Sinuq, buzuq, shikasta ko‘ngil iboralari orqali yorning an’anviy jafokorligi va oshig‘iga e’tiborsizligini tasvirlash maqsadida qo‘llanganligini ko‘rishimiz mumkin:

Buzuqko'nglumki, atrofida ul yuz shavqidin qondur,

Erur vayronaekim, lolalar butkay bahor andin [42.448]

Yoki:

Shikastako'ngluma oz g'am bo'lubturur kulliy,

Kesak qanoti sinuq qush ko'ziga tosh ko'runur [42.176].

Bunday holatda oshiq zohiran aftoda, vayron, shikasta ko'rinsa ham, botinan boy va quvvatli bo'ladi. Ikkinchi baytda shikasta ko'ngil holatini hayotiy misol bilan yanada go'zal tasvirlagan. Ya'niki, "qanoti sinuq" qush uchun yerdagi kesak ham tosh bo'lib ko'rinadi.Shikasta ko'ngil qanoti sinuq qush bilan qiyoslanyapti.

Alisher Navoiy ko'ngil holatini jonli, ta'sirchan tasvirlash uchun turli voqea-hodisalarni misol sifatida qo'llagan baytlari juda ko'p. Masalan,

Chun Navoiy **ko'nglisindi**, emdi lutfing ne osig',

Kimushutsashishani, butmasyanapayvandila[43.179].

Bunda shoir ko'ngilning nozikligiga urg'u beradi. Ko'ngilni og'ritgandan (sindirgandan) so'ng unga lutf etmoq foydasizligini "singan shisha tuzalmas", degan ibora bilan asoslaydi.

Shoir quyidagi baytda chok **ko'ngiliborasini** tajohuli orifona san'ati orqali tasvirlar ekan oshiq ko'ngilni turli narsalarga qiyos etadi, lekin fikrini uzil-kesil hukm chiqarmay, savol tarzida ifodalaydi.Bundan maqsad ko'ngil holatini yanada mukammal va ta'sirchan tasvirlashdir.

Chok ko'nglum xo'blar ko'ngli aro topdi shikast,

Vah, butun qolg'aymu yoruq shisha sandonlar aro?[42.42]

Frazeologik iboralar tilning obrazli vositalari sirasiga kiradi.Har qanday ibora zamirida aniq bir hodisa tasavvuri, ma'lum bir narsa obrazi yotadi.Bu obraz iboraga alohida jilo, ravshanlik baxsh etadi.

AlisherNavoiy xalq iboralaridan foydalanishda ularning ma'nosini o'zgartirish usulidangina foydalanib qolmaydi. Ba'zan ibora ma'nosi bilan bir qatorda uning shaklini, tuzilishini ham o'zgartiradi.Bu o'zgartirish iborani ma'no tomondan ham,

shakl tomondan ham matnga muvofiqlashtiradi, muallifning maqsadini aniq ifodalashga yordam beradi.

Badiiy asar tilida frazeologik ibora shaklini o‘zgartirishning yo‘llari xilma-xil. Shulardan biri ibora tarkibidagi so‘zlarni ularning sinonimlari bilan almashtirish bo‘lib hisoblanadi.Masalan quyidagi baytlarda ibora tarkibidagi so‘zlar o‘zgaritib qo‘llangan (chok-yirtiq):

Shikof emas buki ko‘ksumga soldi tiyg‘i halok,
Ki joni xasta g‘amingdin **yaqosin ayladi chok [42.313]**.

Charx zulmidin ne tong suqum sabuhiy vaqtikim
Subh ham bu **g‘ussadin yirtar yaqosin har sahar.[43.130]**.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy xalq iboralaridan unumli foydalangan. Bu esa shoir lirikasining xalqchilligini ta’minlagan omillardan biridir.

2.3.Alisher Navoiyga qalamiga mansubhikmatlar

Alisher Navoiy ilk devoni “Badoe’ ul-bidoya”ga yozgan debochasidayoq adabiyot - tarbiya vositasi ekanligiga urg‘u berib, har qanday badiiy asar ma’rifiy fikrlar va pand-nasihatdan xoli bo‘lmasligi kerakligini qayd etib, jumladan shunday yozgan edi: “Devon topilg‘aykim, anda ma’rifatomiz bir g‘azal topilmag‘ay va g‘azal bo‘lg‘aykim, anda mav’izatangiz bir bayt bo‘lmag‘ay. Mundoqdevon bitilsa, xud asru behuda zahmat va zoye mashaqqat tortilg‘on bo‘lg‘ay”. Shundan keyin o‘zining ishqiy g‘azallari ham ma’rifiy va falsafiy baytlardan xoli emasligini alohida ta’kidlab o‘tadi. Ayni jihatdan shoir merosi – ma’naviy-axloqiy tarbiyaning kuchli qurollaridan biri. Inson tarbiyasi, kamoloti masalalarini o‘zbek adabiyotida hech kim Navoiydek haddi a’losida kuylamagan.

Biz Alisher Navoiyni mutafakkir shoir deb ulug‘laymiz. Mutafakkir so‘zining ma’nosi tafakkur sohibi, keng va chuqur falsafiy mushohada yuritish iste’dodiga ega bo‘lgan kishi degani. Bunday insonlar hikmat ilmini egallagan shaxslar hisoblangan.

Adabiyotshunos olim N.Hasanovning manbalardanhikmatning ta'rifiga doir ma'lumotlarni aniqlaydi: «Lug'atlardaizohlanishicha, hikmat - «fikrlashmalakasiningo'rtaholdabo'lishi; tadbiqilaamalgaoshuvchitajribabilanerishilganto'g'ribilim; Haqqamuvofiqso'z; hammanarsaningengmukammali; hikmatOllohninglashkaribo'lib, uorqaliOllohavliyolarningqalblarigaquvvatbag'ishlaydi; tasavvufiyshe'rlargahamhikmatdeyiladi. Hikmat–bilimdonlik, donishmandlik, falsafa, maxfiysir, aqluhaqiqatgato'g'rikeladigannozikma'noliqisqaso'z, masal; ashyoningahvolidan; zohiriyvabotiniykayfiyatidanbahsetuvchiilm, axloqvahaqiqatgadoirfoydali, muxtasarso'z; Allohgaitoat; so'zvaharakatdagiuyg'unlik» [34. 42].

Ko'rinib turibdiki, Alisher Navoiy hikmat ilmini eganllagan va hikmat aytish qobiliyatiga ega bo'lgan ijodkor. Adib, birinchidan. Chuqur bilim, keng dunyoqarash, katta hayotiy tajribaga ega bo'lishi, ikkinchidan, hayot, inson umrining ma'no-mazmuni, ezgulik va yovuzlik, muhabbat va nafrat, halol va harom, fano va baqo, nafosat va qabohat, do'stlik va dushmanlik, diyonat va va xiyonat kabi azaliy va abadiy tushunchalarning mohiyatini teran anglab yetishi va falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qila olishi, uchinchidan fikr-mulohazalarini turli badiiy tasvir vositalari yordamida aniq, lo'nda va ta'sirchan ifodalash mahoratini egallashi kerak. Bu esa yuz ijodkordan bittasiga nasib etadigan buyuk maqom. Alisher Navoiy esa o'sha yuztadan bittasi edi. Buni esa shoir ijodida hikmat shaklida aytilgan lo'nda va purma'no fikrlar tasdiqlab turibdi. Bunday xalq hikmatlari singari omma orasida o'zlashib ketgan. Hatto yangimaqollarningpaydobo'lishiallomalar, donoadiblaraytganhikmatliso'zlarbilanbog'liqbo'ladi. AlisherNavoiyijodibilantanisharekanmiz, aforizmdebatalmishmuallifianiqdonovahikmatliso'zlargaduchkelamiz. **"Oz-ozo'rganibdonobo'lur, qatra-qatrayig'ilibdaryobo'lur"**kabimisollarshularjumlasidandir. "Shoirning hikmatlari na zamonu zamin, na mahzabu din va ijtimoiy tuzumu siyosiy turkum jihatidan cheklangan" [23.3].

Alisher Navoiyning hikmat darajasiga ko‘tarilgan baytlari ham xuddi xalq hikmatlariga o‘xshab mavzu jihatdan rang – barang. Ularda ota-onani e’zozlash, odamiylikni ulug‘lash, tilga, so‘zga e’tiborli bo‘lish, ilm o‘rganish kabi qator mavzularda ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Xalq hayotini eng chuqur qatlamigacha, ikir-chikirlarigacha yaxshi bilgan, xalq og‘zaki ijodidan to‘la xabardor shoir o‘z asarlarida xalq maqol-matallari, obrazli iboralaridan keng foydalanadi, kundalik turmushdan olingan hayotiy tashbehlarni ko‘p qo‘llaydi. O‘z navbatida, zamonasining barcha ilmlarini egallagan, hayotning butun achchiq-chuchugini tortgan donishmand shoirning ko‘rgan-kechirganlarining xulosasi sifatida teran mazmunli lo‘nda hikmatlari xalq orasida shunchalik singib ketganki, ularning qaysi biri xalqniki, qaysi biri Navoiyniki ekanligini ajratib bo‘lmaydi. Fikrimizni quyidagi misollariningo‘ziyoq tasdiqlaydi:

Bilmaganni so‘rab o‘rgangan olim va orlanib so‘ramagan o‘ziga zolim.

Tilgaixtiyorsiz, elgae’tiborsiz.

Ayturso‘zniayt, aytmasso‘zdanqayt.

Sihhattilasang, ko‘pyema, izzattilasangko‘pdema.

Erkishigazebuziynathikmatvadonishdur.

Navoiyning barchadan talab etgan va hammada bo‘lishini orzu qilgan ezguliklarning mazmun-mundarijasi shunchalik ko‘pki, ularni birma-bir sanab chiqishning imkoni yo‘q. Aslida shoirning inson tarbiyasi bilan bog‘liq o‘git nasihatlari, fikr mulohazalari, talab – ko‘rsatmalari, orzu-istaklariini bir yerga jamlab, ularni tartib bilan joylashtirib chiqilsa, insoniy kamolotga erishish yo‘lari ko‘rsatilgan o‘ziga xos nazmiy dastur, qo‘llanma vujudga keladi.

Alisher Navoiy ko‘p qirrali teran fikrlarni lo‘nda va aniq shaklda ifodalaydi, o‘z fikrlarining ta’sirchanligini oshirish uchun hayotiy tashbehlar topadi. Fikr, narsa va holatni yo o‘xshashiga nisbat berish, yo ziddiga qiyoslash orqali ibratli xulosa chiqaradi. Chunonchi:

Senagartarkita’maqilsang, ulug‘ishdurbukim,

Olamahlibarchabo‘lg‘aybirtaraf, senbirtaraf [46.509].

Bu yerda shoir o‘z fikrlarini qrama-qarshi qo‘yish- tazod san’ati orqali ifodalamoqda: hozir butun dunyo ta’ma quliga aylangan, agar sen ta’mani tark etsang, olamdagi barcha odamlar bir tarafu sening yolg‘iz o‘zing bir taraf bo‘lsangki, u nihoyatda ulug‘ ishdur.

Quyidagi hikmat esa tashbeh-o‘xshatish asosida qurilgan: Bir siniq ko‘ngilni ko‘tarish Ka’bani obod qilishga tenglashtiriladi:

Kimkibirko‘nglibuzuqningxotirinshodaylagay,

Onchaborkim, Ka’bavayronbo‘lsa, obodaylagay.

Bu tasavvufdagi ko‘ngilni ulug‘lash an’analariga borib taqaladi. Ko‘ngilning hamma narsa, hatto Ka’badan g‘am ustun qo‘yilishining sababi shundaki, tasavvufda Allohdan keyin ko‘ngil turadi.To‘g‘ri, Ka’ba Allohning uyi, lekin u zohiriy, ramziy uy, uning haqiqiy uyi – insonning ko‘ngli.

Mumtozshe’riyatimizdako‘pqo‘llanilganvainsontaqdiri, holatlaribilanbog‘liqxilma-xilma’novatuyg‘ularniaksettirishgaxizmatettirilganshe’riytimsollardanyanabiri**shamoltimsoli**hisoblanadi.

Qadimgidavrlardanboshlabinsonumrinishamolgao‘xshatishbirfikrvama’noan’anasigaaylanganedidesaxatobo‘lmaydi. Masalan, AlisherNavoiyyuzlabg‘azallarida “yel”, “sabo”, “nasim”, “obdisabo” kabilargamurojaatqiliboshiqko‘nglidagifikr-kechinmalarnita’sirliohanglardashiddatbilantezo‘tibketishiniaksettiradi. Masalan, shoirbirg‘azalidashundaydeydi:

Umr yeldeko‘tmakindebsanmagar, eybog‘bon,

Kim, yaqosichoksizgulbo‘lmadibubog‘aro[42.42].

Eybog‘bon, senumrgayeldeko‘tmagindeyao‘tinibsan, biroqbubog‘aroyaqosichoksizgulbutganmi? Yuqoridagifalsafiyruhdagimisralaro‘quvchinimushohadagachorlaydi. Bizgama’lumki, tabiatdabirorgul, Navoiyta’biribilanaytganda, choksizbo‘lmaydi. Butabiatmo‘jizasinishoirinsonumrigaqiyosetdi, ya’niinsonumrishodliklarbilanbirgaqayg‘ulardan(choklardan) hamiborat. Baytdashoir

“bog‘aro” “yaqosichoksizgul” bo‘lmaganidek, insonumriningyeldeko‘tishidanafsuslanishihambefoydaekanliginita’kidlaydi.

Baytdagig‘oyaxalqimizning**“O‘tganumr-kuyganko‘mir”** hikmatidagi g‘oyagahamohang. Navoiyhikmatidaham, maqoldaham “Kishiningo‘tganumriniasloorqasigaqaytaribbo‘lmaydi, bamisolikuyibkulbo‘lganko‘mirniasliholigaqaytaribbo‘lmaganidek, yoxudotilgano‘qni, oqibo‘tgan suvni orqasiga qaytarib bo‘lmaganidek. Bas shunday ekan, umrning har bir kuni, har bir lahzasidan imkoni boricha unumli foydalanib qolish, uni aslo zoye o‘tkazmaslik zarur”, degan ma’noda nasihat qilingan.

Navoiy quyidagi misralarda ham umrni shamolga o‘xshatadi: har qancha yugurib, shamolga yetib bo‘lmagani singari, shiddatli umr oqimini ham to‘xtatib turish mumkin emas. Shunday ekan, qo‘lingdan kelguncha uni shod-xurram o‘tkaz, toki so‘ngi lahzalarda bu oam ayvonini afsus nadomat bilan tark etma:

Ey Navoiy, umr o‘tar yeldek, o‘zingni shod tut,

Yelga yetmakmumkinermasturchusur’atko‘rguzib [43.54].

Navoiy olam va odam mohiyati haqida ko‘p bosh qotirgan, tiriklik va o‘lim sabablari ustida muttasil mulohaza yuritgan, inson hayotining maqsadi, ma’no-mazmuni xususida bir umr o‘ylagan, tabiat va jamiyat sirlarini o‘zicha yechishga intilgan. Uning chuqur bilim, keng dunyoqarash, katta hayotiy tajriba, olimona teran tafakkur va shoirona o‘tkir nigoh bilan uyg‘unlashgan fikr –mulohazalari, falsafiy xulosalari hikmat kabi jaranglashi shundan. Chunonki, shoir olamning yaratilishi to‘g‘risida ko‘p yillik mushohadalarining natijasi sifatida dunyoda bir qil ham behuda yaratilmagan, basharti, men unda biror xato ko‘rsam, bu olamning nomukammaligidan emas, balki mening nuqtayi nazarimning xato ekanligidandir, degan teran va haqqoniy bir fikrni bayon etadi:

Bukorgohdaxatokelmadichubirsarimo‘y,

Xatomeningnazarimdadur, xatoko‘rsam [46.309].

“Til-dilkaliti”, “Dildanimabo‘lsa, tilgashukeladi”, “Tildanchiqqani-dildanchiqqani” kabi xalq hikmatlarida “Dilingda boshqa narsani o‘ylab, tilingda boshqa narsani gapirma, ayyorlik, mug‘ombirlik, tilyog‘lamachilik qilma, to‘g‘ri o‘yla,

to‘g‘ri so‘yla, rostgo‘y bo‘l”, deya nasihat qilinadi. Hazrat Navoiyning quyidagi baytda ham shu hikmatlardagi g‘oya va mazmun targ‘ib qilingan:

Yor uldurkim, tiliyu ko‘ngli aning bo‘lsa bir,

Kimtilio‘zgayuko‘nglio‘zgaulyoremas [43.215].

Alisher Navoiy hikmatidagi g‘oya ancha kengayganini ko‘rishimiz mumkin. Xalq hikmatidagi “til va dilni bir tutish” g‘oyasiga qo‘shimcha tarzda “tili va dili bir bo‘lmagan insonning do‘st bo‘lmasligi” g‘oyasini shoirning o‘z qarashlari tarzida qabul qilish mumkin.

Kishi aybing desa, dam urmag‘ilkim, ul erur ko‘zgu,

Chuko‘zgutiyrabo‘ldi, o‘zgaaybingzohiraylarmu? [42.679]

Xalqimizda**“Ko‘zgugadamursang, o‘zingniko‘rolmaysan”** degan hikmat-maqol mavjud. Odatda ko‘zguga “huh” deb dam urilsa, ko‘zgu xiralashadi, hech nima ko‘rinmaydagan bo‘lib qoladi. Bu maqolning to‘g‘ri ma’nosi. Majozan, “Yor do‘stlaring, yaqinlaring sening aybingni ko‘rsatuvchi oynadir. Aybingni ko‘rsatuvchi kishiga dam urma (qattiq tegma). Oyna dam urish bilan xiralashga, boshqa aybingni ko‘rsatolmaydigan bo‘lib qoladi.

Alisher Navoiyning ustoz va shogird munosabatlari xususida fikr yuritar ekan, “Haq yo‘lida kimki mashaqqat chekib, senga birgina harf o‘rgatgan bo‘lsa, yuz xazina boylik bilan ham uning haqini ado etolmaysan” deydi:

Haq yo‘linda kim senga bir harf o‘qutmish ranj ila,

Aylamak bo‘lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Bu − ustoz va shogirdning o‘zaro munosabati to‘g‘risidagi shoirning falsafiy xulosasi. Darhaqiqat, ustozning maqomi buyuk - uni hech narsa bilan tenglashtirib bo‘lmaganidek, ustoz oldidagi shogirdlik qarzini ham ikki dunyoda uzib bo‘lmaydi. Ustoz otangdan ulug‘, - degan maqol bejiz aytilmagan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning o‘tkir haqiqat asosiga qurilgan har bir o‘giti bitta hikmat. Bu hikmatlar zamirida inson axloqini tuzatishga, uni ruhan tozalashga qaratilgan ulug‘ muddaolar yotadi. Uning zarbulmasalgan aylanib ketgan ta’birlari, baytlari, misralari inson, xalq, bashariyat haqidagi g‘amxo‘rligi, uning

adolat, insof va to‘g‘rilik yo‘lida olib borgan tolmas kurashi bu hassos yurakda naqadar zo‘r muhabbat qaynaganiga, bu yorqin manglay miyada naqadar oliy fikrlar va g‘oyalar javlon urganiga shohiddir.

XULOSA

Xalqningnutqidafaolishlatiladigan, asrlaro‘tsada, insoniyatxotirasidanko‘chmaykelayotganmaqol, matal, iboralartabiiyki, xalqningorzu-istaklari, o‘y-xayollariniaksettirgan.

Darhaqiqat, maqollarborki, “shirin” – pand-nasihatqiladi, aqlo‘rgatadi, mardvabotirbo‘lishgada’vatetadi; “achchiq” – aybingiznidangalyuzingizgaaytadi, poraxo‘r, muttaham, yolg‘onchi, o‘g‘ri, lo‘ttivoz, ikkiyuzlamachi, xushomadgo‘y, laganbardor, qallobodamlarningta’ziriniberadi; achchiq, alamqildiradiganso‘zlarbilanpichingqiladi, arazvakinoyaaralashboplabadabberadi.

Xalqmaqollariinsonnutqiningko‘rkibo‘lib, ulardagiixchamhajmvama’noxalqma’naviyati, zakovatimahsulidir. Maqollarnutqiymazmunniboyitishga, fikrta’sirchanligigaerishishda, shuningdek, tilningko‘rkamligininamoyonetishdamuhimuslubiyvositasifatidanutqningxalqtiligayaqinbo‘lishinita’minlaydi. Nasrganisbatanshe’riyatdamaqollardanfoydalanish,unishe’rritmivaqolipigatushirishda mazmunigaputuryetkazmaganholdaqaytaishlashijodkordanmuayyanmahorat, bilimvakattatajribanitalabetadi.

Adabiyotinsonnibadiiyifodalar, voqea-hodisalarningbadiiytasviribilantarbiyalaydi, ezgulikkachorlaydi, hayotniteranroqanglashgaundaydi.Fikrimizni asosli ekanligini mumtoz adabiyotimiz vakillari, xususan, ulug‘ mutafakkir Alisher Navoiy ijodi misolida yoritishga harakat qildik. Mavzu bo‘yicha umumiy xulosalarimiz quyidagicha:

- AlisherNavoiyijodiningmuhimmanbalaridanbirixalqog‘zakiijodidir. Shoirnasriyvanazmiyasarlaridabumanbadanmahoratbilanfoydalangan.
- Mumtozshe’riyatdamaqolqo‘llashavvalgimisradagifikrnita’kidlashvatasdiqlashuchunxizmatqiladi.

Maqollarasosang‘azalbaytidaifodalanganfikrniasoslashyokichog‘ishtirishuchunqo‘llanib, misralarningsoddavaravono‘qilishida, qolaversa, nutqiyta’sirchanlikkaerishishdamuhimuslubiyvositasanaladi.

- G‘azaldamaqolkeltirishuchunqo‘llangan “masaldurur”, “masalkim”, “chunmasalbo‘ldi” singarijumlalarta’kidvaqiyosnikuchaytirishgaxizmatqiladivamaqollarasosanbaytningikkinchimisrasidakeltiriladi. Bundaybaytmisralario‘zaro*sabab-natija, qiyosvao‘xshatish*munosabatlariniifodalaydi.

- Navoiyg‘azaliyotidamaqollardanfoydalanishningquyidagiko‘rinishlarimavjud:

A. Xalqmaqoliaynankeltiriladi: **“Masaldurkimuyquo‘limdir”**

B. Maqoldagiayrimso‘zlaro‘zgaradi, ma’nosaqlanadi. Masalan,

Qilmamishjoninfidojong‘aetmasderemish,

EyNavoiyushbuso‘zbirlafidoyuzjonanga, **baytda** “Jondan kechmasang -jonona qayda, toqqa chiqmasang - do‘lona qayda” maqoling mazmuni singdirilgan.

V. Shoirbirorfikrnimaqoldagima’nodanfoydalanibifolaydi. Bir qarashda bu fikr mustaqildek ko‘rinadi. Fikr yuritsak, adibning xalq maqollaridagi ma’noni o‘ziga xos boshqa so‘zlar bilan ifolaganini anglaymiz. Masalan, Alisher Navoiy g‘azallaridan birida “**O‘lturur mahramni sulton, ganji pinhon aylagach”**, - degan misra bor. Unda xo‘jayin, sulton, hokim xazinasini yashirishni mahramiga, ya’ni eng yaqin xizmatlarini bajaruvchi xizmatkoriga buyurishi, xazina biror yerga ko‘milganidan so‘ng ortiqcha guvohdan qutulish uchun uni o‘ldirishi aytilgan. Ehtimol, shoir zamonasida aynan shundaq maqol bo‘lgandir. Ammo biz bu maqolning borligidan bexabarmiz. Lekin undagi ma’no bugungi kunda mavjud va biz avvalroq esga olgan **“O‘tin ayirgan bolta maydonda qolar” yoki “Ishim bitdi, eshagim loydan o‘tdi”** kabi maqollar mazmunini ifodalaydi.

- AlisherNavoiyg‘azaliyotixalqiboralaridanfoydalanishdaularningma’nosinio‘zgartirishusulidanginafoydalanibqolmaydi. Ba’zan ibora ma’nosi bilan bir qatorda uning shaklini, tuzilishini ham o‘zgartiradi. Bu o‘zgartirish iborani ma’no tomondan

ham, shakl tomondan ham matnga muvofiqlashtiradi, shoirmaqsadini aniq ifodalashga yordam beradi.

- Lirikmatn tilida ibora shaklini o‘zgartirishning yo‘llari xilma-xil. Shulardan biri ibora tarkibidagi so‘zlarni ularning sinonimlari bilan almashtiribqo‘llanganligihamshoirmahoratidandarakberadi. Masalan,**“yirtiqyaqo”** iborasini“**chokeruryaqosi**” shaklidashaklidaqo‘llaydi.

- AlisherNavoiyninghikmatdarajasigako‘tarilganbaytlarihamxuddixalqhikmatlarigao‘xshabmavzujihatdanrang – barang. Ulardaota-onanie’zozlash, odamiylikniulug‘lash, tilga, so‘zgae’tiborlibo‘lish, ilmo‘rganishkabiqatormavzulardaekanliginiko‘rishimizmumkin.

FOYDALANILGANADABIYOTLARRO‘YXATI:

I. Itimoiy-siyosiy adabiyotlar va rasmiy hujjatlar:

1. KarimovI. A. Yuksakma’naviya – yengilmaskuch. Yuksakma’naviyat – engilmaskuch.–T.: “Ma’naviyat” , 2011.

2. Karimov I.A. Adabiyotga e’tibor – ma’naviyatga, kelajakka e’tibor. –T.: “O‘zbekiston” , 2009.

3. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: O‘zbekiston nashriyoti. 2017.

4. Barkamol avlod orzusi (“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”ni amalga oshirish borasidagi mulohazalar). –T.: “Sharq” nashriyot-matbaa konserni, 1998.

5. “Ta’lim to‘g‘risida” O‘zbekistonRespublikasiningqonuni. Oliyta’limme’yoriyhujjatlarto‘plami. –T.: “Sharq” nashriyot – matbaaaksiadorlikkompaniyaboshtahririyati, 2001.

II.Monografiya, risola, o‘quv qo‘llanma va ilmiy maqolalar:

6. Alisher Navoiy. G‘azallar. Sharhlar. –T.: “Kamalak”, 1991.

7. Alisher Navoiyning adabiy mahorati masalalari. –T.: “Fan”, 1993.

8. Boboyev T. She’r ilmi ta’limi. –T.: “O‘qituvchi”, 1996.

9. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2002.

10. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi. –T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”. 2008.
11. Vamberi G. Ocherki Sredney Azii. Moskvay. 1968.
12. Vohidov R. Alisher Navoiyning ijod maktabi. Buxoro. 1994.
13. Jumaxo‘ja N. Satrlar silsilasidagi sehr. –T.: O‘qituvchi, 1996.
14. Izzat S. Adabiyotshunoslik nazariyasi. –T.: O‘qituvchi”, 1980.
15. Yo‘ldoshevB. Hozirgio‘zbekadabiytilidafrazeologikbirliklarningfunksional-uslubiyxususiyatlari. Fil.fan.dokt . ... diss.avtoref. - T ., 1993.
16. Is’hoqovYo. Navoiypoetikasi. –T.: “Fan”, 1983.
17. MallayevN. O‘zbekadabiyotitarixi. –T.: O‘qituvchi, 1965.
18. MallayevN. Navoiyijodiyotiningxalqchilnegizi. –T.: O‘qituvchi, 1980.
19. MallayevN. So‘zsan’atininggultoji. –T.: G‘afurG‘ulomnomidagiAdabiyotvasan’atnashriyoti, 1991.
20. Navoiyvaadabiyta’sirmasalalari. –T.: Fan, 1968.
21. Navoiyvaijodsaboqlari. – Toshkent: Fan, 1981.
22. RustamovA. Navoiyningbadiiymahorati. –T.: Adabiyotvasan’atnashriyoti, 1979.
23. RustamovA., RahmatullayevaM. AlisherNavoiy. Hikmatliso‘zlar. –T.: 1985.
24. SalaxutdinovaD. “Badoe’ul – bidoya” devonivabadiiysan’atkorlikmasalalari. Fil. fan. nom. Diss... – Samarqand, 1993.
25. SoatovB. Maqolningjanrtabiatigadoir// O‘zbektilivaadabiyoti.- 1998. - №6. 63-b,
26. SoatovB. O‘zbekxalqmaqollaripoetikasigadoirmulohazalar// O‘zbektilivadabiyoti. 1992, №5-6. 41-b.
27. ShomaqsudovSh., ShorahmedovSh. Ma’nolarmaxzani. –T.: 2001.
28. ShomaqsudovSh., ShorahmedovSh.Hikmatnoma. O‘zbekxalqmaqollariningizohlilug‘ati. –T.: 1990.
29. ShukurovaZ. “QissasiRabg‘uziy”damaqollar / O‘zbektilivaadabiyoti. 2012, №2. 97-b.
30. O‘zbekxalqmaqollari. – T .: Adabiyotvasan’at , 1989.
31. O‘zbekxalqmaqollari. Ikkijildlik. 1-jild. T.: O‘zbekistonSSR “Fan” nashriyoti. 1987.
32. QurbonovaS. HamidOlimjonshe’rlaridaxalqmaqollaridanfoydalanish // O‘zbekfilologiyasiningdolzarbmuammolari. Farg‘ona. 2010.

33. HayitmetovA. Navoiyxonliksuhbatlari. –T.: O‘qituvchi, 1993.
34. Hasanov N. Yassaviyshunoslikka bir nazar // O’zebek tili va adabiyoti. 2001. № 4сон. – Б. 42- 45.
35.Haqqul Ibrohim. Tasavvuf va she’riyat. –T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991.
36.Haqqul Ibrohim. Kamol et kasbkim. –T.: “Cho‘lpon”, 1991.
37.HojiahmedovA. Mumtozshe’riyatdabadiiysan’atlar. –T.:“Sharq”, 1998.
38.HojiahmedovA. She’riysan’atlarvamumtozqofiya. –T.: “Sharq”, 1998.
39.Husainova F. Oydin Hojiyevaning maqol va iboralardan foydalanish mahorati // O‘zbek tili va adbiyoti. 2009, 2-son.

III. Badiiyadabiyotlar:

40.Bobur. Asarlar. III jildlik. I jild. Devon. Badiiy adabiyot nashriyoti. –T.: 1965.
41.Lutfiy. Devon.–T.:Fan. 1980.
42.Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik, I jild. Badoyi’ ul-bidoya. –T.: “Fan”, 1987.
43.Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik, II jild. Navodir un-nihoya. –T.: “Fan”, 1987.
44.Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik, III jild. Xazoyin ul-maoniy. G‘aroyib-us-sig‘ar. –T.: Fan. 1988.
45.Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik, IVjild. Navodir ush-shabob. –T.: Fan, 1989.
46. Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. V jild. Badoe’ ul-vasat. –T.: Fan, 1990.
47. Navoiy Alisher. Mukammal asarlar to‘plami. 20 tomlik. 6-tom. Favoyid ul-kibar. –T.:Fan, 1990.
48. YusufXosHojib. Qutadg‘ubilig. –T.: “Yulduzcha “ nashriyoti. 1990.
49.Qur’onikarim (AlouddinMansurtarjimasi). –T.: “Cho‘lpon”. 1993.

IV.**Lug‘atlar**

50.AlisherNavoiyasarlaritiliningizohlilug‘ati. 4 – jild. –T.: Fan, 1985.
51.Berdiyorov H., Rasulov R. O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati. -T.: “O‘qituvchi”, 1984.
52.Berdaq Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug‘ati. –T.: 2010
53. Navoiyasarlarilug‘ati. –T.: G‘. G‘ulomnomidagiAdabiyotvasan’atnashriyoti, 1972.
54.MahmudKoshg‘ariy. Devonulug‘otitturk. –T.: Fan. 1960.
55.RahmatullayevSh. O‘zbektiliningizohlifrazeologiklug‘ati. –T.: “O‘qituvchi” nashriyoti. 1978.
56.QuronovD., MamajonovZ., SheraliyevaM. Adabiyotshunosliklug‘ati. –T.: Akademnashr, 2010.
57. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha–o‘zbekcha izohli lug‘ati. – T.: O‘qituvchi, 1983.